

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมจันทร์ เทวกุล

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ ๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๓

895.9/3
ด528ดว
ฉ.9

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

พิมพ์ครั้งแรก	ในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระเทพนารีรัตน์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระเชษฐาธิราชวรมหาสมเด็จเจ้าฟ้าราชดิลกนริศรพิบูลย์ และพระอัครราชธิดา
พระองค์เจ้าเสาวภาคณาภิรมย์	พ.ศ. ๒๔๓๐
พิมพ์ครั้งที่สอง	ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก
พระยานอักษราภุชโย (สาย สิงหนัน) และ
คุณหญิงเชย อุนจักษราภุชโย	พ.ศ. ๒๔๖๕
พิมพ์ครั้งที่สาม	ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระอารักขา
พันพโยภบาล (หม่อมราชวงศ์ ถวัลย์ อิศรางกูร)	พ.ศ. ๒๕๐๓
พิมพ์ครั้งที่สี่
(๑,๕๐๐ เล่ม)	ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมจันทร์ เทวภส	พ.ศ. ๒๕๐๓

๙๕๒๗

เลขหน้า ๗๓

895.9113

เลขหน้า ๗/5๕๘๖๖

๖.9

d49011

เลขทะเบียน ๖๖๗๕ ๑๐๕๗๕ ๗๓
581 049011

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา
นางสีดาธรรม บุณยศิริพันธ์ เจ้าหอ สุนิพิมพ์ สุนิมขณา ๒๕๐๓

รำลึกในพระมหากษัตริย์คุณ

ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระ
ราชทานพระบรมราชานุญาตเกล้าโปรดกระหม่อม ในการพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมจันทร์ เทวกุล ณ อยุธยา มารดาข้าพระพุทธเจ้าและน้องๆ
ข้าพระพุทธเจ้าและน้องทั้งสองคน ขอพระราชทานพระบรมราช
วโรกาสกราบถวายบังคมใต้เบื้องพระยุคลบาททั้งสองพระองค์
ด้วยความรู้สึกสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าๆ หาทที่สุด
มิได้

ถ้ามารดาของข้าพระพุทธเจ้ามีญาณวิเศษจะทราบ ได้แล้ว
จะมีแต่ความชื่นชมโสมนัสและซาบซึ้งในพระมหากษัตริย์คุณที่
ได้รับพระราชทานเกียรติยศอย่างสูงสุดในวาระสุดท้ายอย่างยิ่ง.

ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมเจ้าจรัสราวี เทวกุล
หม่อมเจ้าวงศานวัตร เทวกุล
หม่อมเจ้าโชติศักดิ์กิตติ เทวกุล ขอเดชะ ฯ

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมจันทรี เทวกุล ณ เมรุวัชรราชอุทิศ พระโขนง กำหนดวันที่ ๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๓ หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล ผู้เป็นโอรส ได้แจ้งพระประสงค์มายังกรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เพื่อประทานเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้ทรงจัดพิมพ์ได้ตามพระประสงค์

หนังสือ โคลงภาพพระราชพงศาวดาร นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ออกเผยแพร่ครั้งแรก เพื่อพระราชทานเป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพหุรัตนมัย สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายศรีเพชรรัตนธำรง สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ต่อมาได้มีผู้ขออนุญาตกรมศิลปากรจัดพิมพ์ออกเผยแพร่อีก ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่สอง ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) และคุณหญิงเชย อนุชิตชาญไชย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ และครั้งที่สาม ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยารัตนพิมพ์ภักดี (หม่อมราชวงศ์สวัสดิ์ อิศรางกูร) การจัดพิมพ์ครั้งนี้เป็นการพิมพ์ครั้งที่สี่

เรื่องโคลงภาพพระราชพงศาวดารนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ตำนานอธิบายไว้เมื่อพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ว่า

“หนังสือโคลงภาพพระราชพงสาวดารนี้ เกิดขึ้นโดยกระแสพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงสาวดาร ให้ช่างเขียนพิมพ์มอเขียนรูปภาพ แลโปรดฯ ให้กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ เมื่อยังไม่ได้รับกรม ทรงกิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพทั้งปวงนั้น ให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงสาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ รูปขนาดใหญ่ จำนวนโคลงรูปละ ๖ บท รูปขนาดกลางและขนาดเล็ก จำนวนโคลงรูปละ ๔ บท การแต่งโคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้างโปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งสนิทกับทูลองแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงสาวดารที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งนั้นมีจำนวน ๕๒ แผ่น โคลงที่แต่งมีจำนวน ๓๐๖ บทด้วยกัน สร้างสำเร็จเมื่อขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้โปรดฯ ให้นำไปประดับพระเมรุห้องสนามหลวงอวตมหาชน เมื่อครั้งพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย (ซึ่งทรงสถาปนาพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระเทพนารีรัตน์ ในรัชกาลที่ ๖) กับพระศพ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศรีเชษฐมัยธวัช เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระศพพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ และในงานพระเมรุครั้งนั้น ได้โปรดฯ ให้รวบรวมโคลงเรื่องพระราชพงสาวดารที่กล่าวมานี้ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งบานแดนกเป็นร้อยและโคลงกำกับ แล้วพิมพ์เป็นเล่มสมุดพระราชทานเป็นของแจกด้วย ครั้นเสร็จงานพระเมรุจึงโปรดฯ ให้แบ่งรูปภาพเรื่องพระราชพงสาวดารไปประดับไว้ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง ส่งไปประดับพระที่นั่งวโรภาศพิมาณ

ณ พระราชวังบางปะอินบ้าง ⁴ เรื่องตำนานโคลงภาพพระราชพงศาวดาร
มีมาดังนี้

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ท่านเจ้าภาพได้โปรดให้ทำแม่พิมพ์
ภาพประกอบจากฉบับพิมพ์ครั้งแรก ๕ ภาพ พิมพ์รวมไว้ด้วยและได้
นำประวัติ หม่อมจันทร์ เทวกุล ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีกษัตริย์มหาปทาน ซึ่ง
หม่อมเจ้าวงศานวัตร เทวกุล ได้ทรงจัดบำเพ็ญอุทิศแก่ หม่อมจันทร์
เทวกุล เป็นมาตุภูมิฐานธรรม และโปรดให้พิมพ์หนังสือโคลงภาพ
พระราชพงศาวดารนี้ประทานเป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ขออำนาจ
กุศลทั้งปวงนี้จงเป็นพลวับจัญจลบันดาลให้ หม่อมจันทร์ เทวกุล ผู้
วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณเมตตาผลในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโน
ปณิธานของท่านเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๐ เมษายน ๒๔๖๓.

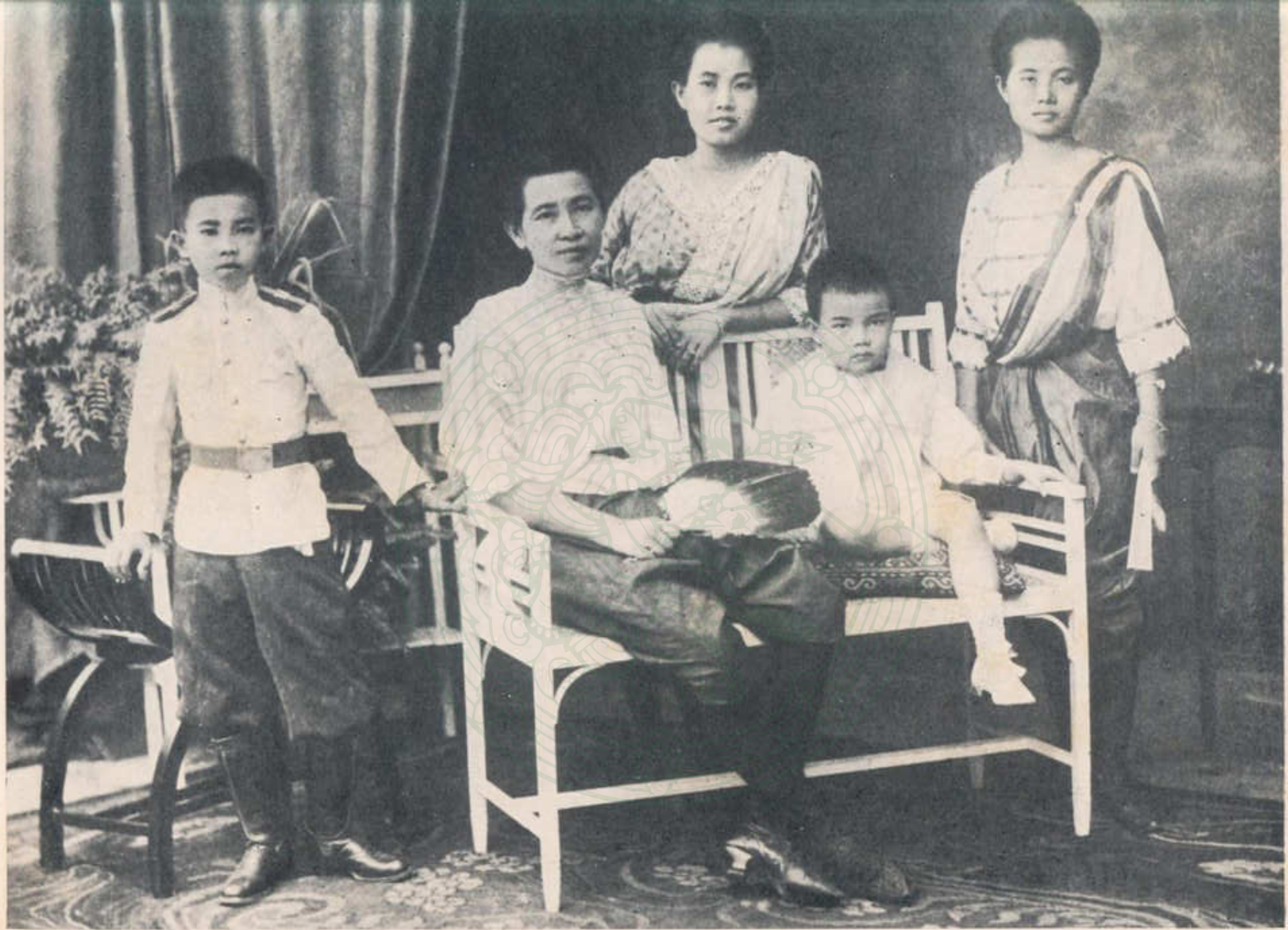
หม่อมจันทร์ เทวกุล

ชาติ

พ.ศ. ๒๔๑๓

มรณะ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๖

(นั่งจากซ้าย) หม่อมจันทร์ เทวกุล ม.จ. โชติสีกฤตติกา เทวกุล
(ยืนแถวหลังจากซ้าย) ม.จ. วงศานุวัตร เทวกุล ม.จ. สุชาติมณี เทวกุล ม.จ. อัจฉราณี เทวกุล

ประวัติ หม่อมจันทร์ เทวกุล

แม่เล่าให้ฟังว่า แม่เกิดมีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ ในต้นรัชกาลที่ ๕
ตาเป็นจีนชื่อจ้วน ยายชื่อสาริก มีพี่สาวสองคน ชื่อวันและกลี มีบ้าน
อยู่ที่อำเภอสมิพทันราชบุรี ตาเป็นนายอากรผูกขาดภาษี เป็นเจ้าของสำเภ
าบรรทุกสินค้า ค่าขายระหว่างเมืองไทยกับเมืองจีน อามเคระระห์ร้าย
สำเภาประสบอุบัติเหตุ เกิดล้มในเวลาใกล้ ๆ กันถึงสามลำ ตาเสียใจ
มากถึงล้มเจ็บ และถึงแก่กรรม ยายไม่มีทางจะหาเงินมาใช้ค่าภาษีอากร
ที่ค้างค้างได้ จึงยอมยกบ้านให้หลวง นำบ้านสองคนไปฝากญาติไว้ แล้ว
ยายกับแม่ซึ่งมีอายุเพียงรวบเดียว เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

การที่แม่ได้เข้าไปมีชีวิตรอยู่ในวังหลวงตั้งแต่เด็กนั้น แม่ถือว่า
ตัวเองเป็นผู้มีโชค และเป็นมงคลแก่ชีวิตของแม่อย่างยิ่ง ด้วยแม่เกิด
มากมีหน้ากาน้ำเอ็นดู ใครเห็นใครก็รัก การที่มีคนเมตตามาก ๆ เช่นนี้
ทำให้แม่เป็นเด็กกล้า ไม่ตระหนี่ตัว พอโตขึ้นก็เที่ยววิ่งไปในที่ต่าง ๆ
ในเขตพระราชฐาน จนถึงได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในบางโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสภายในบริเวณ
พระราชฐาน และสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทั้งสองพระองค์ เจ้านายทุก
พระองค์พระราชทานสมญาแม่ว่า "ลูกจันทร์" ไม่ว่าใครจะไปไหน ๆ
นอกวัง ทั้งทางประตูข้างหน้า หรือทางท้ายวังก็ มักจะชูแม่ไปด้วย
เวลานั้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรกรมาร (สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทรงเป็นนายทหารมหาดเล็ก
อยู่ที่หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แม่ผ่านไปมาก็ได้เฝ้าพระองค์ท่าน
ตั้งแต่แม่ยังไว้จุกอยู่ ทรงมีพระเมตตาทักทาย และใช้สอยแม่เสมอ
ทรงตักเสื่อผู้ชายให้ใส่ เพื่อได้ไปเรียนหนังสือกับพวกเด็ก ๆ ผู้ชาย
หลายคนที่ย่านกันอยู่แถวประตูพิมานไชยศรี และที่คัวยพระเมตตาของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้ พวกที่อยู่ในวังพากันล้อแม่ว่า "หม่อมพระองค์ก็ศฯ" ในเวลานั้นแม่อายุได้สัก ๖-๗ ขวบ ถึงกำหนดที่จะโกนจุก ก็ทรงพระกรุณาพาไปโกนจุกประทานให้ที่วังประจวบยอก คุณจอมมารดา (เจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๔) ของพระองค์ท่าน เป็นผู้จัดการให้โกนจุกพร้อมกับเด็กหญิงเฝ้า ซึ่งเป็นหลานของพระนมพระองค์ท่าน

ตอนนั้นเกรงขอแทรกข้อความซึ่งได้ทราบมาจากเจ้าพี่เจ้าน้องคึกกล ว่าพระเจ้าอังยาเธอ พระองค์เจ้าศิวิไลย์มาร ชดขณะทรงมีหน้าที่ดูแลการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภว่า การที่หาหม่อมเข้ามาถวายพระอักษรพระเจ้าลูกเธอ เป็นการสิ้นเปลืองอยู่มาก และพอถึงกำหนดพวกหม่อมจะกลับบ้าน ก็ต้องส่งกลับยุโรปอีก ถ้าจะหาเด็กหญิงไทยสักสามสี่คน ส่งออกไปเล่าเรียนแล้วกลับมาสนองพระเดช พระคุณถวายพระอักษรพระเจ้าลูกเธอได้ ก็จะไม่เปลืองพระราชทรัพย์น้อยลง แคทรงพระราชวิตกว่า เมื่อส่งออกไปแล้ว หากไปเข้ารีต หรือไปสมรสกับชาวต่างประเทศ ทางบิดามารดาของเด็กก็จะซัดเซาผิดใจ อย่างไรก็ดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าศิวิไลย์มาร ทรงพระดำริคัดเลือกเด็กหญิงที่ทรงเห็นสมควรจะส่งไปเล่าเรียน ได้ผลดีกลับมา ครั้นเมื่อเสร็จการโกนจุกแล้ว ทรงพระกรุณาเลือกแม่ไว้คนหนึ่ง และนักเรียนหญิงอีกสามคน คือ มี, ข้า และสุค (ซึ่งภายหลังเป็นคุณหญิงศรีธรรมมาธิดาช) นักเรียนทั้งสี่คนนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนักเรียนส่วนพระองค์ ออกเดินทางตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ์ ขณะนั้น ทรงมีพระอิตริยศเป็นพระเจ้าอังยาเธอ กรมหมื่นเสด็จไปทรงรับตำแหน่งอัครราชทูตประจำราชสำนักอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖

เมื่อแม่จะท้องจากไปแล้วเรียนที่ประเทศอังกฤษนั้น ยายไม่มีความสุขเลย กลัวว่า เมื่อจากไปแล้วจะไม่ได้อีกกลับมาเห็นหน้ากันอีก แม่เล่าว่า เมื่อเดินทางไปถึงกรุงลอนดอนแล้ว เสด็จในกรมทรงพระกรุณาจัดการให้เรียนภาษาก่อนรวบพิเศษ พอมีความเข้าใจบ้างแล้ว ก็ทรงจัดให้เข้าเรียนกับซีในสำนักคอนแวนต์ แผลงก็ในระยะนี้เองที่แม่ได้ข่าวว่า ยายถึงแก่กรรม แม่โศกเศร้าจนล้มเจ็บไป อาจารย์ใหญ่ในสำนักเรียน และครู ๆ ต้องช่วยกันปลอบโยนเอาอกเอาใจอยู่นานวัน

แม่และเพื่อนนักเรียนหญิงเล่าเรียนจบ เดินทางกลับพร้อมกันทั้งสี่คน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ด้วยความเรียบร้อยทุกประการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสด็จไปรับถึงท่าเรือ ข้าเพื่อนหญิงของแม่สามคนนั้น มีญาติพี่น้องไปรับ ส่วนแม่เป็นกำพร้า จึงทรงพระกรุณาพาแม่ไปส่งที่โรงเรียนสุนันทาลัย (โรงเรียนราชินี) แม่จึงเข้าทำหน้าที่เป็นครูช่วยແหม่มครูใหญ่อยู่ที่นั่น แล้วค้อจากนั้น หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ซึ่งทรงเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนนั้นด้วย ใ้คนนำแม่เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทั้งสองพระองค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แม่เข้าไปถวายพระอักษรเจ้านายหลายพระองค์ อาทิ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ (สมเด็จพระราชปิตุจฉา) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามลิวันนภาคาราฯ (กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภาณพดลฯ (กรมขุนอุทัยทองเชษฐกษัตริย์) พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประภาพรพรตพิไลย เป็นต้น

แม่ได้มาอยู่ที่วังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ที่ตำบลสะพานด้าน พายุรีต ตั้งแต่วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ.

(๔)

๒๔๓๗ ตลอดมา แผลยังคงถวายพระอักษรอีก ๓-๔ ปี แม่มีลูกหญิงชายดังนี้

หม่อมเจ้าจตุรวิภาณี เกิด วันอาทิตย์ ที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๘

หม่อมเจ้าทัศนศิธร เกิด วันอังคาร ที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๐

สนธิพิทักษ์ วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓

หม่อมเจ้าสุชาตามณี เกิด วันศุกร์ ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๒

สนธิพิทักษ์ วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘

หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เกิด วันเสาร์ ที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๗

หม่อมเจ้าโรตีสถิตศึกษา เกิด วันเสาร์ ที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒

แม่เป็นคนแข็งแรงมีอนามย์ดี ไม่เจ็บป่วยง่าย ๆ เลย ทำการงานที่เสด็จพ่อทรงมอบให้ ด้วยความเอาใจใส่เสมอมา และต้องคอยพยาบาลลูกชายที่เจ็บป่วยกันบ่อย ๆ เมื่อเสด็จพ่อสิ้นพระชนม์แล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นมา ก็หาความสงบในการพึงพระบรมโอรสที่วัดเทพศิรินทร์ราวาสเป็นประจำ ร่างกายของแม่เริ่มทรุดโทรมเมื่ออายุล่วง ๗๗ ปี ต้องทำการผ่าตัดไส้ติ่งที่โรงพยาบาลกลางครั้งหนึ่ง จากนั้นร่างกายก็กลับสมบูรณ์ดี ต่อจากนั้นไม่นาน บ่อยมีอาการหายใจไม่สะดวก แค่นี้ก็กลับสบายเป็นปกติ ไม่มีอาการเช่นนี้อีก ต่อมาไม่นาน เดินเดินไม่สะดวก แล้วเกิดอุบัติเหตุหกล้ม กระดูกคอโพกกระทบกระดูกสันหลังจนเดินไม่ได้ ต้องนอนอยู่กับที่ จะเคลื่อนไหวไปทางไหน ก็ใช้รถเข็นกัน เมื่อต้องนอนอยู่กับที่นานวันเช่นนั้น ประกอบกับนิสัยชอบทำการงานต่าง ๆ แม้จึงรู้สึกหมดความสุขสบาย อาหารการรับประทานก็ลดน้อยลง แม่จึงร่างกายไม่ปรากฏว่ามีโรคมัยเมื่อยเมื่อยกิด แม่มีแค่จะอ่อนเพลียงลงเรื่อยมา จนจากลูก ๆ ไปเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยอาการสงบอายุรวมได้ ๘๓ ปี.

จากลูก ๆ

รายนามโคลงภาพพระราชพงศาวดาร

๑ ศรีสวัสดิศัษย์คฤ	บันลือศักราชน้อย
พันสองร้อยสี่สิบเก้า	นับในเค้าปรกยุบัน
บีกุญบันนพศก	จอมกิลกสยามราชู
พระบาทบรมนรินทร์	ปรีมัทรมหาจุฬาลงกรณ์
มหิศรศรีศรกระษัตริย์	เบญจมรัชต์วัลยราช
บรมนารถทรงอนุสร	ถึงภูธรนฤบาท
ครึ่งโบราณเอโยธยา	สืบเนื่องมาถึงกรุงรัตน
โกสินทรผลัดบุรี	พระกุดเมืงนานา
ทรงศักราชสุภาพ	ไต่ปราบปรามไพรีนทร์
แม่แผ่นดินใหญ่กว้าง	สรรพก่อสว่างบ้านเมือง
งามรุ่งเรืองปรากฏ	พระเกียรติยศหลากัน
บางทรงธรรม์ทศพิช	บางเรื่องฤทธิธรงค์
บางพระองค์ปรีชา	ตั้งมาตราพิภัก์จัก
ชัยบุญฤทธิยศิธรรม์	สอบเลือกสรรดั่งถ้วน
ล้วนเป็นเบรพทักถาน	ในกิจการแล่งคคี
พระกุดเมืงสี่สิบมา	แต่ชนะตาภายหลัง
ยังอีกหมู่เสวกามาตย์	ท้องอาจสงครวม

แต่มีความสุจริต	ทอดชีวิตรแทนเจ้า
กัวยมุลเกล้ากัณญู	ควรเชิดชูความชอบ
หนึ่งรัฐอบราชกิจ	บพลงผิดราชการ
หนึ่งสันทานมนังก	ด้วยจำนงสวามิภักดิ์
ควรประจักษ์บรรเจิด	ชูชื่อเชิดแบบคำรง
หนึ่งพระประสงค์จะบำรุง	ผดุงฝีมือช่างสยาม
รจรงงามเอี่ยมสอาด	เชิงฉลากลยประคิษฐ์
ล้วนวิจิตรพิงชม	หนึ่งพระบรมราชประสงค์
จะใคร่ทรงทำนุก	ปลุกปรีชาเชิงฉลากล
แห่งนักปราชญ์กาพย์โคลง	เพื่อชระโลงชูเชิด
เพื่อบรรเจิดเกียรติยศ	ให้ปรากฏยาววัน
สมเด็จพระมิกราช	พระบาททรงคำวิธ
ทริแล้วทริสเหนือเกล้า	ให้พระองค์เจ้าทองแดง
สร้อยเสริมแซมดวลวงศ	ผู้ดำรงการเขียนวาค
มีอำนาจบัญชา	ให้จัดทำช่างจิตรการ
ชาฉลากลเชิงฉาย	เขียนภาพหมายตามกะ
ศักดิ์เป็นระยะตามเรื่อง	เนื่องในราชพงศาวดาร
แบ่งเป็นบานบันทอน	เป็นคองคองตามประสงค์
บันจุลกอบกระจัก	รวมสาธกประมาณ
เกล้าสิบสองบานบรรจง	ทรงเพียรทรงพระนิพนธ์

โคลงยูลบบอกเรื่อง	ต่อดึกเนื่องนุสนธิสาร
บานละสีโคลงบท	เพิ่มเติมพจน์หกบ้าง
นับบานอังก่ำบาน	จึงโองการคำรัส
ให้เลือกจัดจินตกรวี	มีปรีชาเขาวัวอง
รู้ตัวนต้องทางกลอน	เชิงอักษรเป็รื่องปราศ
พระราชวงศาอนุวงศ์	ยี่สิบสามองค์กณณา
หม่อมมาศยาเสวก	นับสิบหกนางมยศ
ล้วนปรากฏภูกลเซลง	กาพย์โคลงเพลงเกลากลอน
รับคัดก่อนมาแต่ง	ตามส่วนแบ่งกะหมาย
ทูลเกล้าถวายทั่วกัน	โปรดให้สรรพหู่เสมียน
เขียนบทโคลงประจำฉาก	มีหลากหลากเลศโวหาร
เจ้าพนักงานตรวจรับ	ไปประดับเมรุมาศ
สมเด็จพระราชเอารต	เจ้าฟ้ายศยอกกระษัตริย์
พาหุรัคัมณีมีย์	รองถัดไปตรีเพชรุรม์
องค์ที่สุกหน่อนารต	นามศิริราชกฤษภันท์
นับรวมกันสามพระโกษุ์	อีกพระศพโสคนามเสนอ
พระอรรคชายาเธอเสาวภาคย์	ครั้ง ^๕ นั้นมากพระศพ
งานสมทบร่วมสมัย	เรียงกันไปตามลำดับ
โคลงกำกับฉากบาน	เจ้าพนักงานชาญฉลาก
เรียงรายตาชโคยผนัง	หวังประกาศปรากฏ

พระเกียรติยศมหิบาล	เมืองเบารวดเข็ยราช
แลข้าลของบาทบางนาย	เพื่อหญิงชายยลชม
เรื่องร่วมยี่สำราญ	หนึ่งในการเมรุมาศ
ครั้งนประหลาดหลายหลาก	โดยภูมิภาคไพศาล
ทั้งสถานบริเวณ	แปลกพระเมรุปางบรรพ์
ทุกสิ่งสรรพที่ควรเนตร	งามพิเศษสุดพรรณนา
ล้วนเคื่อนทาชวนชม	ทุกสิ่งสมสมบุรณ
เพญเทียบพูนทุกแห่ง	อีกเครื่องแต่งมโหฬาร
ภูการารบรรพต	เป็นหล่นลคเงอมขโงก
เป็นนครอกโตรกเนินลาด	พฤกษชาติคาคัน
นับด้วยหมื่นด้วยพัน	แบ่งปันปันเป็นจังหวัด
รวาระยะพนาไลย	นำปล้มใจบำเทง
นำรีนเรื่องสำราญ	มีอาคารหลากหลาย
ทั้งเรียงรายโคยรอบ	เป็นคั่นขอบเมรุมณฑล
พิศโสภณต่างต่าง	ฝีมือช่างชาญกิจ
ทำวิจิตรบรรจง	ทั้งม่นคงถาวร
องค์อศิศรไค้ทรงควี	พระราชตำริห์แก้
เรื่องเหล่านี้เมื่อเสร็จงาน	จะพระราชทานมุลจ้าง
เรือไปสร้างใช้การ	โรงพยาบาลรักษาไข้
จะโปรดให้หมอบประจำ	อยู่กระท่าหยุดยา

อยู่รักษาโรคัน

ท้าวสากลอาณาเขตร

ป้องกันทุกขโรคไทย

เป็นพระกุศลอุกฤษฐ์

เป็นทานประหลาดหลากดี

หนึ่งของงามหลายหลาก

ล้วนมีคุณมีค่า

ครามครันเครื่องสังเค็ด

บาตรผ้าไตรบริษการ

เกินจารีตทานสามัญ

พระกุศลทรงสร้าง

แก่นันต์นรชน

ทานพิเศษเกือกความสุข

ทานทั่วไปแก่นรชน

ชูชีวิตนรชาติ

บเคยมี่ในสยาม

ทรงบริจาคการบุญ

ทุกสิ่งอาเอี่ยมงาม

เครื่องสำเร็จทานะมัย

ล้วนโอฬารของประณีต

เหลือรำพรรณโอฐ์อ่าง

พรั่งพร้อมไพโรบลย์ ยงนาฯ

๐ จรูญรจเรขแจ้ง

จับแต่กรุงโบราณ

ตลอดกรุงเทพสถาน

บันท่อนเป็นตอนอ่าง

จิตรการ นฤ

แรกสร้าง

บางกอก นนา

เหตุล้วนควรแสดงฯ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๑ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

ภาพสร้างกรุงศรีอยุธยา

๑ แดงปางพระเจ้าอยู่	ทองปราง รกเขย
จักประคิษฐานควา	ใหม่ยัง
ซีพ่อหม่พุดผา	จาวัยจัก การแซ
กลบมาทวิสุ่มเพลิงตั้ง	สวคพริ่องพุทธมนต์ ฯ
๑ ชนงานชุกภาคพื้น	ภูมิมณฑล พาสเขย
สพพระสังข์เสวตรกล	กษิรแผ้ว
เป็นทักษิณเวฎีกถ	แสงกงศก อรรถเขย
เสรีจักจพิชี่แล้ว	สืบสร้างการผอง ฯ
๑ ทนงโตนแนะถันถ้าว	เคิมมี ชื่อนา
ขนานเปลียนนามธานี	เทพไท
ทวาราวดีศรี	ออยร ยาเขย
กรุงกระษัตริย์สถิตยไ้	สิ่วยบีปลาข ฯ
๑ บรรยายพระยศไท	ธเวศทวี ศวรเขย
เจดิมินเวศน์ธานี	ภิกเศกข้า
รามาธิบดี	นามเพิ่ม พระแซ
ปฐมรัชชัตยเลิศล้ำ	ผ่านหล้าแหล่งสยาม

พระราชนิพนธ์

(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๒ แผ่นดินสมเด็จพระรามาเมศวร
ภาพที่เมืองเชียงใหม่

๑ รามาเศวรวราชเจ้า	จอมภพ
ยกพยุหโยธารบ	รุกข์ยม
ตั้งทัพค้ำค่ายตลบ	วอบเขต เชียงฮ้อม
ปืนใหญ่ยิงตูกบ้อม	ปกคุ้มลาวทลายฯ
๑ ฝ่ายเจ้าเชียงใหม่	เชิงเทิน
ถือพัชนีเมฆ	หมอกเกล้า
ให้ทหารลั่นธนูเทิน	สารสี สยามแซ
ขอผักสักกวันแล้ว	จักน้อมเมืองถวยาฯ
๑ นพิตรหารบหลายเล่ห์	ลาวปก
แต่ราชอภัยงัก	รบไว้
อย่ายุทธศกกำหนด	ลาวกลับ แฉงแซ
พระขับทหารไทยให้	หักปล้นผจญเวียงฯ
๑ ใต้เมืองเชียงใหม่ด้วย	บุญฤทธิ์ ท่านแล
ภรรยาเยอสุรฤทธิ์ทศ	ท้าว
ขุนลาวคกชรบถกติก	วัยล่อ ณรงค์เฮย
แพ่ฤทธิ์แพ่สักยี่	ศึกแพ่พลสยามฯ

พระเจ้าเมืองเชียงใหม่น้องยาเธอ พระองค์เจ้าสุวรรณภกร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๓ แผ่นดินสมเด็จพระรามศวร
ภาพค้เมืองละแวก

๑ พระยาเขมรมาตอบทอน	คว้วกวน วนนอ
สมเด็จจวามศวร	ศักดิ์ไท้
ยกพยุห์พิริยัทรชบวน	ศึกเสด็จ ณรงค์แซ
ลัทพ์ชัยบัพหลใต้	วีบล้างปลัดขอม ฯ
๑ พลไทยได้รุกล้อม	เมืองราย วนฮือ
ทัพหน้าฆ่าเขมรตาย	เกลื่อนกลต
ทัพหลวงเร่งทหารหลาย	เมืองแย่ง เมืองพ่อ
พระยาละแวกแตกเมืองทั้ง	ทัพจาเวือหนี่ ฯ
๑ บพิตรเสด็จจากคชให้	พลเบ็ด บันนอ
ถูกหม้อคินเรือระเบิด	แบะฮู
เจ้ากำพุชตะเพิด	หนี่สค แสงแล
จับแก่อุปราษผู้	บุตรได้ค้วดวาย ฯ
๑ ครว้ให้กองนำรัง	กำพุช
เล็กทัพกลับกรุงอยุธยา	เฮศวรให้
เสร็จศึกปราบขอมทง—	วิตพินาศ แล้วพ่อ
เหยอเขศวรมาศวรไว้	สืบค้วชาวสยาม

พระเจ้าน้องยาเชอ พระองค์เจ้าวรรมนากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๔ แก่นดินสมเด็จพระนครินทราธิราช

ภาพเจ้าชายเจ้าขุนช้าง

๑	นครินทร์บี้นรเศโท	ทิวศค
	สองราชชะโวรต	เวียงรัฐ
	รียอกคชพลบท	จรัส กรงนา
	เจ้ายั้งทัพผู้	บำพร้าวพลับพลาฯ
๑	เจ้าอ้ายมาคงทัพ	วัดไชย ภูมิเขย
	สองยกเข้ากรุงไกร	แต่เจ้า
	หวังชิงราชมโ	สรวรย์แก่ ทัศนนา
	ถึงบำด่านช้างเข้า	ปะทะทงโททรงฯ
๑	สององค์ทรงเงือกเงือ	ง้าวชอ
	สองฟากสบสองสอ	ชาคม้วย
	สองบุญไม่มีภอ	ผ่านภพ แดพ่อ
	สองจ้งสนชีพค้วย	บาบักกอบผลฯ
๑	มนครียินข้าวเจ้า	มรณา
	ค่างทริทริกปริกษา	เสร็จแล้ว
	เชิญพระบาทสามพระยา	นุชนารต น้อยเขย
	มาครอบครองกรุงแก้ว	ปกแผ้วเหล่าประชาฯ

พระเจ้าน้องยาเขย กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๕ แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ภาพพระอินทราชาชนช้างกับหมื่นนคร

๑ แสดงเศษโอรสเจ้า	จอมสอา มรัฐเฮย
นามพระอินทราชา	เจียบท้าว
ปางขุนชรเลี้ยงอา	สตัย้อพ ยพแฮ
ไปชักทัพเชียงกัว	สูแก้ววันแทนสยาม ๖
๑ สงครามคราวนั้น	ปกเชียง ไหม่ฮา
คุมทัพหลวงปวงเวียง	ออกล้อม
ถึงพิฆณโลกเรียง	รายค่าย พักนอ
จวนรุ่งวันฤกษ์พร้อม	พริกปล้นบันเมือง ๖
๑ เคียงเจกชาวถิ่นใต้	เต็มอ้า นางเฮย
เชียงใหม่ใจยำดอย	ทัพพัน
ยาทรพยุหัดเมืองกำ	แพงเพชร นาฮา
เจ็ดเที่ยวจักทัพปล้น	ต่างเปลี่ยปลอกชัย ๖
๑ พระไตรโลกนาถผู้	ผ่านอยุธยา
อินเข้าวกพลรุก	รีบว่า
พระอินทราชาคนุช	นำทัพ นำนอ
ตีทัพพระยาเกียรติกล้า	กลอกเกล้าแตกระสาย ๖

๑ ผายพลพะทับท้าว	อุตฺตร อิกนอ
นามหมื่นนครนำ	ทัพนัน
จำรับขับกฤษร	ชนกช ท่านฤ
ขุนอภอกีสามชั้น	เสียดล้อมระคมราญ ฯ

๑ ปันทหารบรรตอังกัทร	พงศักระษัตริย์
เคชพระจะเถลิงรัชช	สืบเชอ
รอนุศึกสี่สารขจัด	ทัพใหญ่ ขยายแฮ
เสร็จศึกเล็กพยุห้เมอ	สู่ท้าวกรุงเคิม ฯ

หม่อมเจ้าประภากร
 (ในสมเด็จพระเจ้าพากรมพระยานครปฐม)

พระยาศรีสุทโธปการ
 (ในสมเด็จพระเจ้าพากรมพระยานครปฐม)

รูปที่ ๖ แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ภาพหล่อพระศรีสรรเพชญ์

๑ ชูชดเบ็ชท์ที่แปดเบ็ชท์	สุริยวาร
วิสาขมาสกฤษฏีประมาณ	ซัดแจ้ง
เอกศกปรีเจทกาล	ศักราช
อัยรัฐที่สี่สิบแปด	สรุปด้วยหนึ่งหน้า
๑ วามาริปกติเจ้า	จอมธรร มิกเฮย
ให้หล่อปฏิมาสรรพ	ลักษณะแล้ว
ห้าหมื่นข้างสามพัน	ทองหล่อ หนักแฮ
นามพระศรีสรรเพชญ์แล้ว	เพริกด้วยทรงองค์
๑ รัศมีกลอกบาทไถ่	แปดวา สูงแฮ
อูระสิบเอ็ดศอกทวา	ส่วนกว้าง
สี่ศอกกัทพรปฏิมา	สามศอก กว้างแฮ
พร้อมพระพุทธรลักษณะอ้าง	โลกย์ล้วนชวนชม
๑ ค่านำบุมาสน้ำ	เจ็ดสอง ชาเฮย
หลังหกเศษสองรอง	ทาบพื้น
สองร้อยแปดสิบปอง	หกซั้ง รวมแฮ
คำห่อพุทธเพื่อพัน	เพื่องเนื้อผสมผิว

พระมหาคุสุลกฤตย์

(พระยาอิศรพันธุ์โสภณ ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร)

รูปที่ ๑ แม่นดินพระยอดฟ้า
ภาพเสด็จออกทอดพระเนตรข้างบารุงา

๑ ลุกาลศักราชถ้วน	อัยยุสศ
เก้าสิบจนำกำหนด	เศษท้าย
ชวคสัมฤทธิศกจรค	จิตรมาศ
ห้าคำชนบ้าย	ยักพันโสรวาร ฯ
๑ สมเด็จพระยอดฟ้า	เถลิงถวัลย ราชแฮ
เสด็จปลับพลาสนามบรร	เจ็ดแพรว
ทรงเริ่มพิธีทนต์	คชคู ปรงแฮ
โดยราชประเพณีแล้ว	กิจเกอไผทถนอม ฯ
๑ สังกุสองกชตัน	ฉันทนต์
งาทองาประกัน	เจอะจง
ตามแบบคชสาตรสร	บูรพ์ฉบับ กรบแฮ
เพื่อขจคอบทว้ทง	เพิ่มพร้อมสวส์ตผล ฯ
๑ พันเอญเกิดเทียมกาจ	ทยศ
งาพระยาไฟคช	หักสบัน
สามท่อนเมื่อจรวบจรค	ประต้อ กันนา
แสดงว่าโทษร้ายหัน	ประจักษ์แท้เร็วถึง ฯ

พระผดุงสกุลกฤตย์

(พระยาอิสรพันธุ์โสภณ ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร)

รูปที่ ๘ คอนขุนนรวงศาธิราชว่าราชการ

ภาพพระเทียรราชาเสวยเทียน

๑ พิเวนทร์อินทรเทพทั้ง	สองสมาน
ศรียศหลวงบ้านลาน	ทากฟ้า
หมื่นราชเสนาห์รงงาน	เรือเอก ไชยเอษ
กับพระเทียรร่วมหน้า	เพียบพร้อมบุคทุกษา
๑ จักเสวยเทียนเทียบให้	เห็นจริง จิตรเอษ
ขุนพิเรนทรเทพตัง	ศิท้าม
ผวกิจหวักประวียง	ทกโบ้ ท้าฎ
การใหญ่ใจอย่ากร้าม	ว่าแล้วลจจรัล
๑ พระเทียรเสยงสคยแก่	ก้งชา
เทียนพระเทียรราชา	หนึ่งแล้ว
เทียนขุนนรวงศา	ชิวาเส่ม หนึ่งนอ
ในโบสถ์วัดบ้านแก้ว	กอบเกือกกลางคิน
๑ ขณะนั้นขุนใหญ่ซ้าย	สวนกลับ ไกรธอ
ชานหมากกายทั้งถับ	ถูกคอง
เทียนขุนนรวงศาทั้ง	คาลขึ้น ชมชา
พอกักข่อยพรพร้อม	พระเนนพลันหาย

พระยาราชวราบุกล

(เจ้าพระยาศรัทธมราธิราช เวก บุนยรัตพันธ์)

รูปที่ ๕ ตอนขุนวรวงศาธิราชว่าราชการ
ภาพขุนพิเรนทรเทพกับพวกจับขุนวรวงศาฯ

๑ ขุนวรวงศาธิราชผู้ ลงสู่นาวาฉนั้น แม่ศรีสุตาจันท์ เสด็จณะเพนียดล่อม	สิทธิสรรพ การเฮย พรั่งพร้อม กับราช บุตรแฮ จับข้างตึกโขลงฯ
๑ คลดำบลดินบ้าน ขุนใหญ่ขวาเรือชะ ศรียศพิเรนทร์พระ สวรลกโลกย์หมื่นราชอ่าง	คลองสระ บ้วนอ หน้าบข้าง ยาพิ ไชยฮา อีกสร้อยเสนาหาฯ
๑ ท่างออกสกัดกั้น ขุนวรวงศาว่าใคร พิเรนทร์ตอบจะไป พลันเร่งพายเรือเร็ว	กั้นใน สินธุแฮ อย่าเข้า เอาชีพ เองเอย รอบกลุ่มกุมสกันธ์ฯ
๑ ขุนวรวงศาเจ้าแม่ ศรีสุตาจันท์ตัว ฆ่าเสียมอกหมดครว ไปเสียบประจานไว้	อยู่หัว บุตรได้ สามศพ วัดร้างแขวงกรุงฯ

พระยาราชวรานุกูล

(เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เวก บุญยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๑๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ภาพพระสุริโยทัยขาดคอช้าง

๑ บุเรงนองนามราชเจ้า	จอมรา มัญเษย
ยกพยุหแสนยา	ยี่งเกล้า
มอญม่านประมวตมา	สามสิบ หมื่นแฮ
ถึงอยุธยาแล้ว	หยุดไถ่คนครา ๆ
๑ พระมหาจักรพรรดิเฝ้า	ภูวคต สยามเษย
วางค่ายรายรพล	เพียบหล้า
ตำริห์จักไคร่ยล	แรงศึก
ยกนิกรทัพกล้า	ออกตงกลางสมร ๆ
๑ บังอรอรุณเรศผู้	พิศไมย ท่านนา
นามพระสุริโยทัย	ออกอ้าง
ทรงเครื่องยุทธพิไชย	เช่นอุป ราชแฮ
เกลิงคชาธารคว้าง	ควบเข้าชบวนไกล ๆ
๑ พลไกรกงหน้าเร้า	โรมรัน กั้นเษย
ช้างพระเจ้าแปรประจัน	คชไท้
สารทรงชวดเซผั้น	หลังแล่น เติลิตแฮ
เตลงขับคชไล่ไถ่	หวิตท้ายคชาธาร ๆ

๑	นงคราญองค์เอกแก้ว	กระษัตริย์
	มานมนต์กัณฑ์	ยิ่งล้ำ
	เกรงพระราชสามี	มลายพระ ชนม์เฮย
	ซบักเซนทรเช่นแก้ว	สอิกผู้ค้ำกร ๖

๑	ขุนมอญร่อนง้าวฟาด	ฉาดฉะ
	ซากแล่งควาบอระ	ทรบค้น
	โอสร่วมกันพระ	ศพลู นครเข
	สุญชีพไปสุญสิ้น	พจนผู้ตวรเสวีญ ๖

พระราชนิพนธ์
(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๑๑ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพเอาบันใหญ่ยิ่งค่ายพระเจ้าหงสาวดี

๑ พระมหาจักรพรรดิให้	จักสี ภูเขา
เกณฑ์ไพร่ประจำลำ	ไชน้อย
เอาดินนาใหญ่หน้า	ลงสู่เวือ่นา
บันชื่อนารายณ์สร้อย	เศษชาสังหาร
๑ ทวยหาญชาญชัยบ้อง	วิบุ
สองฝั่งเค็มเพียบพร	พรั่งพร้อม
ขับฉ้อชกเรือกู	ศึกศึก
พอล้านเสบียงบ้อม	ทอกทงสายสมอ ๆ
๑ พอมอญเห็นรบร้อน	น้ำคี่ นินนา
ทูลเหตุเลศไพร่	แต่เจ้า
ไปทันชาควาที	ทีเล่า แดงเฮย
ไทยปล่อยบันลูกเข้า	ตกข้างพลับพลา ๆ
๑ บัญชาสั่งให้แก่ง	เครื่องพลี กรรมเฮย
เอากระสุนสรวงผี	เสร็จแล้ว
รีบเดินค่ายชัยบัน	จากถัน นินนา
ตั้งทุ่งพุกเตาแก้ว	คลาศพันไพรินทร์

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๑๒ แผ่นดินเสมเด็จพระมหากัทรพริ
ภายิงอุกกังโพธิ์ในค้ำพระเจ้าหงสาวดี

๑ ภูบาลนฤเบศรเบ็อง	รามัญ
เถลิงกษกระโจอมสุวรรณ	เวียคล้อม
พลพยุหี้นประจัน	ณ สามพิ ทวารเซย
คำรัสให้โหมห้อม	หักปล้นเปลืองเวียง ฯ
๑ จึงมหากัทรพริเจ้า	จอมสยาม วัฐเซย
ชั้นสั่งพระยาราม	เลื่อนพ้อ
เสน่ศนรายนเป็ราม	ปราบเค็ก
ลงตระเภทอันฉ้อ	ฉันร้าวรอนเซ็ญ ฯ
๑ ศรเพลิงแผลงพลุ่งเป็รียง	ปรั้งยุทธ
ถอนถีบท้ายเรือทรศ	ซัดเต้า
สูงส่งกระสุนศุก	สตะระกั้ง โพธิ์เส
ฉินท์เฉียดคเชนทรเจ้า	เจอกหล้าแล่งเตลง ฯ
๑ ชาวประจำบ้อมช้อ	มหาไชย
โทรมศรภาณีไป	กวาคกวัน
พลเหล่าคเลงประไลย	ลาญเหล็ก หลายแฮ
ไม้ซีกไม้ท้าวตัน	ทัพท้อถอยคืน ฯ

พระเจ้านบวรงค์เชอ กรมหมื่นสกลดิษฐ์ราชสวัสดิ์

รูปที่ ๑๓ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพข้างปลายศรีมณฑล ปลายมณฑลทวีปอาละวาด

๑ ปางมอญม้วน่าแก่ลุ่ม	รุมที
กรุงเทพมหานคร	รบเว้า
ทัพไทยบโด้มี	ไชยณ สนามเขย
จำล้าทัพกลับเข้า	มันไว้ในเกร ๗
๑ พลมอญอ่อนสนสะ	เบียงฮา ทารฮา
ถอยจากศรีอยุธยา	ยาดรเกล้า
ทางเหนือเพื่อจักหา	โกษาแก่กษ
ราเมศวรมหินทรเจ้า	จูจ้วงโจมตี ๗
๑ เสียที่ศึกจับได้	หังสอง องค์เขย
บันทึกเลงปรองคอง	เปลี่ยนช้าง
มณฑลทวีปของ	จอมจักร พรรคิพ้อ
อีกหนึ่งปลายศรีอ้าง	ซ้อท่ายมณฑล ๗
๑ บั๊กกลสองช้างแปลก	เสียงหมอ กวาดูเขย
อาลวาคฤหาวันขอ	เช่นสู
เหลือมือคเลงรือ	ราส่ง คินแซ
คู่แต่ช้างยังรู้	รักตัวแดนตน ๗

พระเจ้านั่งยาเซอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรปการ

รูปที่ ๑๔ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ภาพคล้องได้ช้างเผือกแม่ลูก

๑ จอมสยามนามพระเจ้า	จักรพรรดิ
ผดุงราชภูธรากพิบัติ	บเทว่า
บำรุงบุรีรัฐ	เจริญรุ่งเรืองแซ
มั่งคั่งสินค้าเข้า	ออกพันคนเนา ๆ
๑ ปางเสด็จลาลูท้าว	แดนทอง
มหาโพธิ์เพื่อจำนง	จับช้าง
ยลอีกอุโยมง	กลลักษ์ณ เลิศสา
แม่เผือกลูกเคียงช้าง	เผือกแม่นมารดร
๑ ภูธรขับค้อค้อน	ตำวี สองเฮย
ชักบาศคองกวีตี	แม่แล้ว
คล้องไปฎกหัตตี	จรดเผือก ได้นา
ปราโมทย์โกมดแผ้ว	ผ่องล้ำสำราญ ๆ
๑ เสวทรวรเกล้าใหม่ไค้	หลายสาร
เพิ่มพระยศนฤบาล	เฟื่องฟู่ง
ยิ่งจอมภูคาธาร	ในภาค เพรงเฮย
พระเกียรติกิจอยู่คั่ง	บัตินฤสุญ ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

รูปที่ ๑๕ แก่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ-พระเจ้าหงษาวดี
ทำสัถยกันที่พลับพลา

๑ ปางสมเด็จพระเจ้า	จักรพรรดิ
องค์พระหงษานัก	พรั่งพร้อม
เสด็จสถิตย์พลับพลาวิค	เมรุ ราชเฮย
ต่างอาศน์มวญมาศย์น้อม	นอบให้สองเสมอ ๆ
๑ จอมเทลงเสออาศน์แล้ว	แถลงไซ
แต่พระเจ้าจอมไทย	ชเรศชวรวง
ขออำนาจจรตนไตร-	ยงกัทธิพ พยานเฮย
ศรีอยุธยาเมือง	ทำนุยกถววย ๆ
๑ เพรงกาดนึ่งท่านตอง	ประสงค์สอง
สารเสวศรใบ้สมปอง	บ้วยค่าง
จนอนุชยกพุกทอง	ทัพใหญ่ มานา
ขออีกสองเบ่นข้าง	สี่ข้างไปชม ๆ
๑ กับขอเอารสเจ้า	จอมสยาม
คือพระราเมศวรนาม	หน่อไ้
พระสุนทรสงคราม	พระยาจักร กวินอ
จอมอยุธยาเขยยอมให้	เสรีจแล้วคีนนคร ๆ

หม่อมเจ้าวัชรินทร์

(ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ)

รูปที่ ๑๖ แผ่นดินสมเด็จพระมหินทราธิราชครั้งที่ ๑
ภาพพระมหาธรรมราชาปล่อยแพไฟ

๑ พระมหาธรรมราชาไท้	ทิสอุคร
ปวารภวามนพร	วายไว้
เกณฑ์เสวกากร	กาษฐูกอบ แพแห
ห้าสิบอิกเวือไว้	คู้ข้องจ้อเพลิง ๖
๑ เกือนสี่สิบคำรัน	เสวีจรรยา
เวฬุพ่วงไพศาล	ซุ่มเชื้อ
สันโสมสมย์ภาพ	ปล่อยเนื่อง กั้นนา
จุกโรจน์อักคี่เมื่อ	ตวกล้างเรืออเรนทร์ ๖
๑ โชนเชี่ยวชาญถิ่นนี้	เร้วชัค
ปะทะทัพนาวาทิศ	ต้อให้ม
พลพระมหินทร์มหิศ	ศรคัน แดกแซ
ย้อยยับบานับไท้	เอ็กอ้อยดเวง ๖
๑ เสือเรือเสี่ยวราชภูริม้วย	มากหลาย
เสือกจเสือกกลมหาย	แพกแพ
ที่เหลื่อล่องชลผาย	ผันกลับ
ยังปากนำพิงแล้	แหล่งไท้ทัฬหลง ๖

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสกลดยธราชวงษ์สวัสดิ์

รูปที่ ๑๗ แผนที่พระมหาจักรพรรดิราชาธิราชครั้งที่ ๒
ภาพพระเจ้าหงษาวดีชุกอุมองเข้าตีพระนคร

๑ ป่านเบพิตรผ่านแล้ว	ผ่านแดง
คำวิธเฒศหลายละเบง	แยบเฮอง
อย่างถ่ายชิตคูเกรง	บันกราก มานา
ราชบายบอกเปลือง	ชุกพนเคินพล ๗
๑ ทุกทัหขับไพร่พร้อม	เพรียงกัน
รวงไผ่ทำคั้น	เซพรกึ่ง
วัดคึกภาคแขงชยัน	ชยับกาย
แล่นอูมอังก์กรึง	รันเข้าวังมู ๗
๑ ปรามศัทสงบสน	แสนอา
หมู่แลหมู่โยธา	ธิกบอ
สำซึ่งชุกชุกมา	มากมัว มุลเซย
สำซึ่งชนชนรือ	เร้งแล้วราชากร ๗
๑ ชาวกรุงถนักรู้	ไพร่
ทลวงทลูปดพี	ภาคใต้
ประคิทินคยิกกยี่	เซยอนชยท มานา
ต่องสนาศสาทให้	สัทช้องโทรมโรม ๗

พระเจ้าบวรวงศเชอ กรมหมื่นสัดคยธารางสวัสดิ์

รูปที่ ๑๘ แผ่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๒
ภาพพระเจ้าหงษาด้ให้ถมถนนข้ามน้ำ

๑ จอมพลาราชดำ	หงษา วกีเฮย
มีพระกฤษฏีกา	ประกาศหัว
ตรีทัพเร่งกรีธา	พลสุษค ผลุเฮ
ข้ามสมุทรมุ่งก้าว	โอบเอ้อมไอสวรรย์ ฯ
๑ ขัตติโยปราชดำ	อัมภุงค์
สถิตยวัตเขาดินตรง	เกาะแก้ว
พระเจ้าแปรเสด็จดำรง	เรียงวัต จันท์เฮ
เจ้าภูกามแก้วนแก้ว	๕ ค่ายตงตพานเกลื่อ ฯ
๑ สามแหล่งสามราชเจ้า	ระคมชน
ชุกเร้งชุกดินชน	ถมน้ำ
เนื่องแน่นนิกรพล	เพ็ญเพียบ ภูมิเฮย
หามหาบบ้างแบกปล้ำ	ทุ่มเท้งท่าถนน ฯ
๑ นรานุรักษ์รอบค้ำ	แกนนคร
แสดงมหัศจรรย์	สันหล้า
มุ่งแม่อรินทรอรอน	ราญชีพ
มอญอมิตรมากหน้า	พินาศกลังกลาดเจเนียน ฯ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์

รูปที่ ๑๘ แก่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ ๒

ภาพพระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาความเมือง

๑ บัจจามิตรร้อยหมื่นห้อม	ปรากฏ
แปดมาศมุ่งทักหาญ	ห่อนไค้
ในกรุงเกกกันคาร	เสบียงบอบ บางแซ
แจ้งเหตุรามัญให้	สือก้อยกลความ ฯ
๑ แม่นสยามยอมออกเฝ้า	ชุนแท้พ
จักเล็กพดคั่นกลับ	สุ่แก้ว
ไทยเกรงเลงจับ	เทพอก ควัวแซ
มอญทราบส่งพลท้าว	หักปล้นนคร ฯ
๑ พระมหาธรรมราชาเข้า	ขันเอา ส่าเฮย
จักสู่เมืองเจรจา	จุงเฝ้า
แถลงราชอนุญาตมา	โดยราช ยานแซ
สู่ค่ายตรงเกาะแก้ว	เกริ่นแจ้งใจความ ฯ
๑ ชาวสยามยดมักตร์ผู้	เผด็จชาติ ตนเฮย
ทำงต่างวางสินาศ	เกลื่อนกุ่ม
ธรรมราชาโคคจากราช	ยานแล่น ถลาแซ
อินทวเคชแบกอุ้ม	ออกพันปืนประหาร ฯ

พระราชนิพนธ์

(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๒๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพยิงพระจำปาธิราช

๑ พระมหาธรรมราชาเจ้า	ไต่ทโคกรม
สถิตย์ราชยานให้โรม	สาครเว้า
ชาวกรุงเร่งหาญโหม	หักศึก สเวกแซ
รับสังพลันพลเข้า	รบพร้อมขอมถอย ๆ
๑ บินจำรงค์พระไท่	ไทยพู้ห์ ยิงเฮย
กัมพูราชรูป	ชิงหน้า
วิคสามพิหารกุ	อินเคช รายนอ
กองทัพเรารับว่า	เร่งเข้าสาครโทรม ๆ
๑ ไทยปล่อยบินเท็ก้อง	โกสลา หลสนา
ควันตระหลบกสเบเวหา	คลุ้มคลุ้ม
กระสุนถูกพระจำปา	ธิดาทัพ น่านา
พิษอกนี้จักลุ่ม	ชีพสิ้นคอสาร ๆ
๑ กัมโพชราชล่าฝ่าย	พลากร
ถึงป่ากระทุ่มจร	หยุดยั้ง
สามคาบยกปล้นนคร	หอนหัก ใต้แซ
ทรงราชภูริสแสวงทั้ง	ทัพเมื่อเมืองขอม ๆ

หลวงราชพงศักรัตน์ (ม.ร.ว. วิน อิศรางกูร)

รูปที่ ๒๑ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรตามจับพระยาจันทน์

๑ พระยาจันทน์	ขอมขุน
มาสู่กรุงม่งญู	ปักเผา
บิณฑกอบการญู	รับปลุก เลียงเซ
ยกโทษไปรคเกษเกล้า	ท่อนพ้องของไทย ฯ
๑ กลับใจจักสู้เจ้า	ปถพี ทนแซ
สืบทรบการธานี	ใหญ่น้อย
หวังตายด้วยโทษมี	มาแต่ หลังกา
ผู้สเภาค้ำกล้อย	ดอบได้ครวโดย ฯ
๑ พระกษัตริย์นเรศวรแจ้ง	เทพรทัต
ทรงพระชลยารัต	วิบริน
พร้อมเรือนิกรชนก	ขนาบไล่ ตภาแซ
ทรงพระแสงบันทึน	สิ้นต้องจันทาย ฯ
๑ ท้าวนายกัมพูจ้อง	บันวาง มาณา
ท้องพระแสงทรงราว	สิ้นวิว
รบพลางรบหนีพลาง	เรือทก ลักแซ
ลมเกิดกางใบแก้ว	ล่องลหายดำ ฯ

พระราชนิพนธ์
(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๒๒ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรทรงปืนข้ามแม่น้ำสโตง

๑	หน่ออินทร์ธรรมราชา
นเรศวรอุตรนรา
ยกยู่หู่หงษา
ทราบเรื่องรามัญใช้	พสุธา ไทยเฮย
ธิปไตย
หวังช่วย ศักดิ์
เล่ห์จ้องป้องผลาญ ฯ
๑	บรรหารฉันทพากย์พอ
จักเริ่มปฏิยุทธ์คิด
สั่งมาตย์กวาดครวสัตรู
เลิกทัพกลับคืนแคว้น	เผด็จมิตร
ตอบแค้น
เทียบมารค มานา
เขตร้าวแทนสยาม ฯ
๑	ข้ามสโตงชลพากเบอง
มอญกระทงผงกงคา
คำรัสส่งเสนา
ปืนไปแผ้วภาคโพ้น	บูรพา
ผ่ายโน้น
โซมสาทร ศรแฮ
เพื่อน้ำไพศาล ฯ
๑	ภูบาลบงเนตรพ้อง
ซึกชกายพ่างผล
ทรงเสดาะสินาศดล
อุปราชหวาดฤทธิราว	ขุนพหล มอญเฮย
หมากพร้าว
เค็จชีพ บรรแฮ
อูระค้อนตื้นหนี ฯ

พระราชนิพนธ์
(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๒๓ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเชียงใหม่

๑ พระมหาธรรมราชาเจ้า	จอมอัฐ ยาเฮย
ทราบศึกโยนกรุด	รอกตำ
สองสมเด็จพระราชาบุตร	บักกราบ ทูลนา
ขอปราบปรบักษ์หัว	หักให้เหือดหายไป ฯ
๑ ทรงสัดรับสั่งให้	เกณฑ์ทัพ
แปดหมื่นหกเรือนับ	มากร้อย
พระเชษฐพระอนุชับ	พลรับ พาอณา
เร็วสู้ป่าไม้กษัตริย์	สังทงกระบวรณ ฯ
๑ สมเด็จพระนเรศวรทรง	พระอนุช ท่านนา
เสด็จจากนาวายท	ยาตรเต้า
เว้งพลอังกูม	ออกยัว เต็กแซ
ดาวละศึกพลเข้า	เกลื่อนกลุ้มรุมแดง ฯ
๑ ชนหนึ่งสวมเสื้อสัก	กลาดแดง
ขับสะซัดดาวแวง	มาศบง
พระนเรศวรฉนพระแสง	บินตูก ท้าวแล
ลาวไพร่ร้ายไต่ขัง	แยกย้ายขจายหนี ฯ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

รูปที่ ๒๔ แก่นคินสมเด็จพรมหาดรรมาชาติราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรยิงทัพเชียงใหม่ในเรือ

๑ พระนเรศวรกับอนุชพร้อม	โยธี
ยกจากลุ่มพลีคี	ศึกเข้า
สเรนันทสพคี	พลอวิ ลาวเซย
เขตรบ้ำไมกซ์น้อยเข้า	ท้อสู้พลหลวง ฯ
๑ พลพระทลวงโล่มล่าง	ลาวยับ เอ็นเซย
ทัพหน้าเชียงแสนชัย	ออกกน
เจ้าเชียงใหม่ประทับทัพ	หลวงสระ เกษนา
ทัพหน้าไล่ไทยกระชน	ผิงนำท่าเชิญ ฯ
๑ สองกระษัตริย์เห็นอริก่อน	กัพล พระเซย
พระยาตรนาวาคล	ไมกซ์น้อย
เกริกทัพที่สาครพล	โยธยทศ กัณา
ยิงเมฆยิงฟ้าร้อย	ฟ้าควนกลางสมร ฯ
๑ สองกระษัตริย์กร่างาใจ	บั้นยิง เป็รียงเซย
ต้องอริลิ้มระเนนพิง	พาคม้วย
สาครศึกกกองนุชชิง	บั้งพระเซษฐี่ ท่านนา
เรือรบเว้งรบค้าย	อริลฤฤเหลือ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล
(กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย)

รูปที่ ๒๕ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
ภาพสมเด็จพระนเรศวรกลับจากศึกเชียงใหม่

๑ ดาวขาวเชียงใหม่แพ	พังหน้ ไปเอก
พลซึ่งรุกคามตี	กลับพร้อม
พระนเรศวรกับอนุชิต	ดาล่อง นำชัย
เรือสำเภาหอม	แพเจ้าเข้าตาม ๆ
๑ บ้านโพธิ์สามกัเย่าน	มรกคลา ถึงชัย
พลางพระทศกัศณา	ผิงไม้
ประสพศรีสุพรรณมา	ธิราชเหล่า เขมวเสย
ใบ้หมอบยอบศิริไว้	ยศเวินเขยอ้า ๆ
๑ พระพิไรศักริห์แก้	นักองค้ ทนงเฮย
หลวงพิไชยบรินทรง	บันเกล้า
ชเลยลาวเสียบผจานทรง	เวือชอค นันแด
สมสน่าน้ำหน้าเจ้า	ต่างกั้วทำซิง ๆ
๑ เขาจึงกัศิรเส้า	เสียบผจาน เสร็จเฮย
เคลื่อนพระชลวิมาน	มาศแคล้ว
ระบือเคชพระสาธาณ	ทุกเทศ แสงนา
ผคุงรัฐผคุงราชฎิรแผ้ว	เผคัจเสียนศึกสลาช ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล
(กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย)

รูปที่ ๒๖ แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระเจ้าหงสาวดี

๑	บิหมอญมาตังค้าย	บางปะหัน
	พระนเรศวรนำพลขึ้น	ทัพม่า
	สามกองนับรวมกัน	ร้อยยี่สิบแสน
	เศษอีกหกหาญกล้า	คาบกลองทวายทวน ๆ
๑	สวนพืชมอญแตกเข้า	ค่ายแฝง คันทนา
	พระเสด็จโดยกำแหง	เหิมกล้า
	ปืนค่ายเจ้าศึกแทง	ถูกท่าน ตกแฮ
	กลับบ้ายใหม่ใช้เข้า	เช่นนนหลายคราว ๆ
๑	ทนายจิตรอมิคร้อง	เอออะไร นเรศวรฎา
	องอาจปลอมไพร่ใน	ศึกสู้
	พิมเสนแตกเกลือกไกล	กันนัก นวพ้อ
	ชรอยบิครท่อนรู้	เร่งให้จับเปน ๆ
๑	ควรเห็นพิริยภาพท้าว	ทนต์รงค์ ท่านเฮย
	สยามหย่อนอิศริยลง	ราบแล้ว
	เอกราชกลับคืนคง	โดยเศษ พระแล
	เจ้าราชคเวิราชแล้ว	นับร้อยปีปลาย ๆ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์

กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช

รูปที่ ๒๑) แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ภาพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑) จอมเทลงอิศรราชดำ	อัยยง คคเอ
ทราบนเรศวรออกกอง	ยุทธกล้า
เกณฑ์จักรจันทน์หนึ่งจง	คอยจับ นเรศวรแซ
พระนเรศวรนำพลมา	ไล่ล้างรวมดู ๆ
๑) พดขันธ์สองปีกกล่ม	ออกกรู ล้อมเฮย
จึงตั้งไวชธรรมมุ	มั่งข้อง
ถือคองทัพพัน	ธรรต กวนแฮ
พระนเรศวรแทงคอง	ซีพเส้นสูกปราด
๑) ทหารทศทายทอกจวง	โถมประจัญ พระธา
ทรงพระแสงสพายพัน	ท้าวคน
พระควบขบม้าถัน	รุกได้ คแดงแฮ
มอญยั้งหนนไต้	เช่นสู้ศึกไทย ๆ
๑) พดไกรโททักกล่ม	เกลื่อนสมร ภูมินา
หาญค้อหาญราญรอน	รบเร้า
พลไทยฆ่าพลมอญ	เมิดคั้น คายแฮ
มอญพ่ายไทยคืนเข้า	เขศวรตัวแดนเกษม ๆ

หม่อมราชวงศ์คำเวียง

(พระยาพจนปรีชา อิศรศักดิ์)

รูปที่ ๒๘ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพที่พหน้าพระมหากษัตริย์

๑ องค์พระนเรศวรเจ้า	จอมจา อุนท์เออ
ทรงพระยาไชยา	นภาพแก้ว
โสทรานุชเอกา	ทครด อิศวรแฮ
ทรงปราบไตรจักรแก้ว	กลดพร้อมคออไชย ฯ
๑ ทนโคเมระอุบคิแล้ว	ดับอำ พรเฮย
คลดฤษโทรกำหนด	ฆาฏธ้อง
เคลื่อนพยุหรัชนำ	พลยาตร์ ชบวนแฮ
พลศึกฮักให้ก่อ	เกริกสท้านธรณี ฯ
๑ ชไมกรีธราชไค	สลับกรับ โสทรเฮย
บัวเนบั้นหันกระดับ	สายว้า
สาวบาทยาครใหญ่ดับ	ทลวงสู์ เทิกแฮ
มวณูมาคย์คชพลธา	ดับท้าวทุกซ์ทวิ ฯ
๑ สองศรีชติเยศไกล	กลางรณ
โสทรฆาฏเคลงพล	พ่ายกลุ่ม
สาคราเล่ห้เผดียงกล	คาลกลดท องค์เออ
พแสงกระหลบอบกลุ่ม	มิดค้าวแทนสมร ฯ

ขุนรการโกศล

(พระพินิจสารา ทิม บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๒๕ แก่นคินสมเค็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพสมเค็จพระนเรศวรทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา

๑ แดงเวียงอุปราชาเจ้า	รามัญ
ยกพยุห์สู่สยามชั้นเจ้า	เขตกว้าง
คร้ามอาจชดากแข่งขัน	เจ้าอุยธ ยาฤ
พลางเพิ่มขุนชีช้าง	ฉัตรล้อมปลอมปนา
๑ ยุคฤทธิราชเจ้า	อุยธยา
องค์เชษฐนเรศวร	ธิราชเจ้า
อนุชนาวรดนุชเอกา	ทศรด นามฤ
ทราบทักช้องพลแก้ว	ทักษ์สุกแรง ๆ
๑ เห็นแข่งแสวงล่าสัตว์	ให้ชบวน บางนา
เข้านักตักกันเขวน	รบช้าง
พ้อพาทอุปราชาทวน	อายออก องค์เส
สมภาคขั้บศรคว้าง	ไร้ว้าบ่ารู ๆ
๑ สองข้างสระคู่เจ้า	โรมรณ
นเรศวรวิราชฟาดแสงพล	พ่ายพ้อง
อุปราชาทอกระบวน	คอทัพ กอนา
อนุราชทศรณ้อง	นำม้วยมางจา ๆ

๑ โยธาทัพต่อต้าน
เห็นอย่างทางแพ้นะ
ใช้มากหากจำจะ
หัวน่าถ้ำคี^๕

มอญมละ หนึ่นา
เช่น^๕
ไชยเทียง แท้เลย
ชักได้ไชยเสมอ ๆ

๑ สยามรัฐพัฒนแผ่นดิน
หนึ่งเขตรนเรศรา
กับท่งเทพมหา
สิทธิ์ศุขสิทธิ์ไชย^๕

สองครา นแล^๕
ชนะ^๕
นคร เรานอ
เชิดอ้างปางสอง ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

ราชบัณฑิตยสถาน

(กรุงเทพฯ พิมพ์โดยกรมราชบัณฑิตยสถาน)

รูปที่ ๓๐ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพสมเด็จพระวันรัตทูลขอโทษแม่ทัพนายกอง

๑ สมเด็จพระพนรัตทั้ง
คณิเวศว์บรรหาร
พระนเรศวร์ตรัสโดยงาน
สงฆ์สค์รับพจน์เออน	อธิการ สงฆ์ชัย
ข้าวยื่อน
รณยุทธ ชเยศไช
อมาตย์ตองทัณฑ์ไฉน ฯ
๑ ภูวไนยตรัสแต่เบื้อง
ม้นมละโยมยวรกับ
คิตขลาดข้าศึกมวณ
บารเมศโยมหากให้	ยาตรชบวน พลไช
อนุชไท้
ยิงย่าน โยมนา
ชเยศท้าวตเลงพล ฯ
๑ ทราบนุสนธิ์เสร็จสน
ชรอยเทพย์คาลบพิตรทรง
แจกจอมวิสุทธองค
ทวยเทพถอยล่าล่า	จอมสงฆ์ ทูลไช
เกียรติกล้า
เอกชนะ มารนอ
เล่ห์ให้อุภัยคาล ฯ
๑ เพรงกาลมวณมาตย์ไค้
อาญาจชีพมาตย์ผอง
ทรงอนุญาตไปรคคองครอง
สงฆ์ว่าไซ้กิจไซ้	โดยลออง บาทนา
ภาคไว้
ไปปราบ ตनावไช
อาตม์เมื่ออ้าลา ฯ

ขุนวรการโกศล

(พระพิณิจสารา ทิม บุญยรัตพันธ์)

รูปที่ ๓๑ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพทิวเขียงใหม่เฝ้าถวายราชบรรณาการ

๑ จอมเวียงเขียงใหม่แจ้ง	เกียรติสยาม
แสงพระยศเยงขาม	ชาติห้าว
ตรัสไคร่มอบภพตาม	ชนอบฟัง นภาพแฮ
ทวยพระยาแสนท้าว	ท้าวพร้อมยอมคัล ฯ
๑ ทรงสรรสารเสร็จพร้อม	บรรณา การเฮย
จัตมอบตรีมาตย์คลา	คลาศเต้า
โดยเวียงตากมรคา	ลอยุธยา เยศแฮ
บัคมหาดไทยทูลเกล้า	ทูลน้อมบาทบงส์ ฯ
๑ ปางองค์นเรศวรไท้	ธรรมิศร์
บรรทักบาศน์ไพจิตร	มาตย์พร้อม
นำทูลเทอดศาสนิศร์	เสนอลักษณ ถวายนา
ตรัสตอบตามชนอบน้อม	พิภพอ้างออกถวาย ฯ
๑ อภิปรายลักษณตอบเจ้า	ลาวถวาย เมืองเฮย
อีกราชบ้านาญหลาบ	แขกเมือ
คมบาทมาตย์ชั้นผาย	คตประเทศ ทูลนอ
เขียงใหม่ทราบกิจเกือ	มนัสปล้มเปรมเกษม ฯ

เจ้าชำนานาญท้าว

(พระยาอภิชาติชาญยุทธ เจริญ เสวตนนันท์)

รูปที่ ๓๒ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพตีเมืองตะนาวศรีแลเมืองทวาย

๑ จักรแม่ทัพได้	ตะนาวศรี แล่นา
ให้เทพวรชุนมี	ชื่ออ้าง
ยาตราเรือรบช่วยตี	เมืองฝ้าย ทวายเอย
กองทัพถึงอ่าวกว้าง	เขตรบ้านการบอ ฯ
๑ พอทัพพิชิตตะบะทง	สมิงอปา กองแฮ
ออกจากเกาะตมะมา	ห่อนยง
เรือรบฝ้ายทัพธา	มัญปะทะ ไทยเฮย
ต่างสัประยุทธ์กันตง	แต่เข้าชวนชาย ฯ
๑ ฝ้ายพระคลังแต่งตั้งให้	ทัพสอง อมาตย์ฤ
กรมช้ออาสารอง	รับเต้า
แต่เมืองทวายปอง	ช่วยรบ ตนาวนา
สบศึกแรงเรือเข้า	ขนานพายฝ้ายบร ฯ
๑ เทพวรชุนสาตราชร้อง	รคมศร เพลิงแฮ
ต้องอุบากรอดู	ชีพมล้าง
เรือพิชิตตะบะแบกมอญ	นายไพร่ ประลัยเฮย
ตเลงพายตายรอดบ้าง	ตกเข้าบ่าวไทย ฯ

ขุนภักดีอาสา

(พระอมรสินธพ นก)

รูปที่ ๓๓ แก่นดินสมเด็จพรนเรศวรมหาราช
ภาพเสด็จเมืองจลนวก

๑ บรมราชนเรศวรให้	เตรียมพล
พระราชมานุชน	ซึกา
จุโถมทัพชาญชน	คชชื้อ แดแฮ
ทัพพระยาทำฮานา	ซึซ้างมารประลัย ฯ
๑ พระยาสีทราชสว้อย	เดโช ไชยเสก
ซึจับโจนยุทธโค	บุตรแก้ว
พระยามหาโย	ราชับ คเชนทร์แฮ
ไฟพิหารกลบักสันแฉ้ว	เติกเสียนสบสยอง ฯ
๑ สามยามบินใหญ่เอ้อย	จุดดับ
เลื้อเก็บ ^(๑) หมวกหนังสรรพ	สาครแก้ว
หน้าว่าเกือกเหล็กกับ	คชเคือง เติร์จแฮ
ถูกขลุเห็นพลแล้ว	ยกเข้าเสนาญชอม ฯ
๑ สี่ทิศทัพซ้าง	ชนประตุ เมืองเฮย
ทรงคชหนุนเหเอือคู้	เคชหัว
อีกอจราชมานู	ชยกพลก แหงแฮ
ลนวกทวารเจียงร้าว	ปรักล้มประลัยเมือง ฯ

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

(๑) ภาษาถิ่นอีสาน แปลว่า เกือก

รูปที่ ๓๔ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพพิธีปฐมกรรม

๑ จอมสยามนามนเรศวรเจ้า	บัตถี ตรีเศียร
ทนต์สังฆมนตรี	กอบกั
ปฐมกรรมราชพิธี	โหรทวิช ประดิษฐ์แซ
สรรพสิ่งศาสตรศึกษา	แทนพร้อมมณฑล ฯ
๑ เสวตจักรนพรัตน์	สงวน
พหลรอบล้อมวงสถาน	สถิตยเฝ้า
เชิญเสด็จพระภูบาล	ขึ้นประทับ เกยเอย
องค์รัชกุมตแวกเจ้า	วิชัยไว้ได้เกย ฯ
๑ เพชรราญศาสตรศักดิ์เกล้า	รอมพระยา
ถากมาครองเลื้อยมา	สู่ไท
ล้างพระบาทผ่ายโหร	พลันล้น น้อยแซ
พราหมณ์เฝ้าสังข์เสนาะไค	ฤกษ์ครันคนตรี ฯ
๑ พระเดลิงราชอาศน์เมือง	ภิเศกสง
เฉลิมพระเกียรติปราบณรงค์	นริศร์กร้าว
เป็นบิณฑันเสวตคองค์	เอกกฤษ- คานา
สมประสงค์พระอกร้าว	เสวีจันพลับพลา ฯ

หลวงราชพงษภักดี (ม.ร.ว. วิน อิศรางกูร)

รูปที่ ๓๕ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพเสด็จเลียบเมืองละแวก

๑ สมเด็จพระนเรศวรผู้ คัลแวกแตกขอมขาม คำริหว่าสงคราม ควรแผ่พระเกียรติให้	ผดุงสยาม ราชภูริเอย เดชไท้ ก็เสร็จ แล่นอ เพื่องพวงกรุงเขมร ฯ
๑ ให้เกณฑ์พยุห้พร้อม ชวนอนุชบวร อ่าองค์อลงกรณ์ ทรงเสาะจากค่ายเข้า	พลจร ราชเจ้า กลยาตร์ ยุทธแฮ เลียบอ้อมเมืองหลวง ฯ
๑ ปวงทหารกุมสาตรถวน ซึตรงเรีงรน ผิวหมุ่ริปูยล โดยเสด็จอิศเรศท้าว	ทุกคน ยุทธห้าว คงสยท สยองแฮ อีกทั้งภราทร ฯ
๑ นรินทรนเรศน ผจญหมุ่บัจจามิตร ทุกเขตที่เคียงซิด เป็นบันถิ่นไทยทั้ง	เรื่องฤทธิ์ นักเฮย มากครัง สยามยัน เตะหนา ต่างท้าวหลายแดน ฯ

พระเจ้าน่องยาเชอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

รูปที่ ๓๖ แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ภาพเสด็จไปตีเมืองหงสาวดี

๑ ทรงเทชนเรศวร ^๒ ให้	เสด็จกลา
หวังหักกรุงหงษา	สว่างแก่น
ทราบอรินทร ^๓ ชักปืนรา	มัญสุ ^๔ เมืองฤ
ตามติดประชิด ^๕ แคว้น	ชนาบล้อมทองอุ ^๖ ๗
๑ ภูธร ^๗ ดำรัสให้	ทวยหาร
ไปลาดล่วง ^๘ ลุสถาน	แม่ข้าง
พบมอญ ^๙ หม่อมควาญ	โจมตี ^{๑๐} จับ ตามแฮ
นำสบคช ^{๑๑} สารสล้าง	แตก ^{๑๒} วนข้างหลวง ๗
๑ ปวงสาร ^{๑๓} สูงศอกนิ้ว	นามมี
สามสิบสาม ^{๑๔} บาญชี	ชัก ^{๑๕} แจ้ง
นอก ^{๑๖} นนั้นยี่สิบกร	กับ ^{๑๗} อีก โขลงแฮ
ผู้ ^{๑๘} ผ่านทองอุแสร้าง	ซ่อน ^{๑๙} ไว้ไพรหนา ๗
๑ พระมหาเทพ ^{๒๐} ผู้	ถือ ^{๒๑} รับ ส่งเฮย
ขุน ^{๒๒} คชภักดีกลับ	ลาด ^{๒๓} เต้า
สอง ^{๒๔} กุมหมู่ ^{๒๕} กช ^{๒๖} ขับ	พล ^{๒๗} รีบ มานา
ถึง ^{๒๘} พลับ ^{๒๙} ปลา ^{๓๐} พา ^{๓๑} เข้า	ถ่าย ^{๓๒} ให้ถวายเป็น ^{๓๓} ๗

พระเจ้า^{๓๔}น^{๓๕}อง^{๓๖}ยา^{๓๗}เธอ^{๓๘} กรม^{๓๙}หม^{๔๐}น^{๔๑}อด^{๔๒}ศร^{๔๓}อด^{๔๔}ม^{๔๕}เดช

รูปที่ ๓๑ แผนที่สมเด็จพรนเรศวรมหาราช
ภาพพวกหัวเมืองท่าสศยกทเมืองลำพูน

๑ ปางพระนเรศวรขี่ช้าง	ปกป่อง สยามชา
เชียงใหม่อำเภอบาง	บาทแล้ว
เมืองออกแห่งเชียงหลวง	หลายกว่า สิบเอ
คุมควมกันแดงแล้ว	เกลื่อนสี่หอคำ ฯ
๑ จอมสยามคำว้ตีให้	อนชา ท่านเฮย
พระเอกาทศรถ	เรียกอ้าง
เสด็จไปขับเข็ญธา	ณาเขต เชียงแซ
ธแห่งอุบายธรรมล้าง	เทครัววคินสมาน ฯ
๑ จัดการกำกับถ้วน	ทกเชียง ออกนอก
ชนทุกเวียงทามา	มัวพร้อม
เชียงหลวงส่อบเชียง	เฮนเซิน สือเตย
ตอบรบกันธน้อม	หนวงไท้กสายตี ฯ
๑ สามก๊กแจกให้	เห็นปุ่น ท่านาง
เสด็จพระชาตลำพูน	เพื่อหมั้น
สศยามพู่ทอนพบุร	ถือทุก เมืองแซ
เชียงใหม่สศยกทอขบครน	เสร็จพร้อมก็เสदान ฯ

หม่อมเจ้าประกาศ
(ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๓๘ แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
ภาพทศฉากเมืองไทรเฝ้า

๑ แดงปางอยุธยาพร้อง	เพลงพจน์
พระบาทเอกาทศ	รถไถ่
เสด็จยกพยุห์ปรากฏ	กับเชษฐุ์ ท่านเฮย
หวังปราบอั้งวะให้	แบ่งเหยมเบาเหิม ฯ
๑ พันเอิญพระนเรศวรไชร์	สุสวรร คตนา
เมืองซ้อห่างหลวงพลัน	อมาตย์พร้อม
มอบราชกกุธภัณฑ์	พระนุช ท่านนอ
เป็นบันปกเกล้าลอม	รอบแคว้นแดนสยาม ฯ
๑ สงครามเขญชาติควย	บารมี พระเอย
ยกพยุห์กลับบุรี	ลูก้าว
กำแพงเพ็ชรธานี	พักผ่อน พหลแฮ
ทุดถิ่นเมืองไทรน้ำว	สาสน์น้อมนำเสนอ ฯ
๑ ประโคมออกอมาตย์เฝ้า	คาชดา
เบิกทุดทูลสารา	เสร็จแล้ว
ถวายเครื่องราชบรรณา	การนบ นอบเฮย
ทรงตอบโดยระบอบแคล้ว	กลาศเข้าเนาสถาน ฯ

หม่อมเจ้าอลังการ

(พระองค์เจ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๓๕ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์
ภาพพระพิมพ์ลธรรมเป็นขบถ

๑ พระศรีศิลป์ชื่อตั้ง	พิมพ์ ธรรมเสย
เรียนรอบไตรเภทกล	ศีก _๒ รู _๒
ศิษย์โยมนับร้อยคน	ไฟฝาก ตัวพ่อ
เจ้าหมื่นศรี _๒ น _๒ ผู้ _๒	บุตร _๒ เล _๒ ย _๒ ง _๒ มา _๒ นา _๒ ๖
๑ คึกการจะใคร่เข้า	ชิง _๒ โฮ _๒ สุ _๒ ร _๒ ีย _๒ เอ _๒ ย _๒
ชุมศิษย์โยมมาใน	วัด _๒ แล้ว
สี่กออกยกพลไป	พัก _๒ จ _๒ ัด _๒ หนึ่ง _๒ นา
คอยฤกษ์เบิกพลแค้น	กลา _๒ ศ _๒ พ _๒ ัน _๒ ไ _๒ ทย _๒ ก _๒ ษ _๒ ย์ _๒ ๖
๑ ให้บันสรพเครื่องถวน	ทุก _๒ ต _๒ น
ปะเจียดเลขยันต์มงคล	แจก _๒ ให้
น้ำมันอีกน้ำมันต์	เจิม _๒ ประ _๒ ทั่ว _๒ นา
พอนักชัตฤกษ์ได้	ยก _๒ เข้า _๒ ถึง _๒ ท _๒ วาร _๒ ๖
๑ ทวยหารขวานฟาดจ้า	พ _๒ ัน _๒ ท _๒ วาร
เหล็กกรัดไปทันทาน	อยู่ _๒ ได้
ประตูปั้งประนั่งชาน	ให้ _๒ ล _๒ ้น
พระพิมพ์เร่งให้	รีบ _๒ เข้า _๒ เนา _๒ วัง _๒ ๖

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๕๐ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
 ภายบันเข้าพระราชวัง

๑ ปางสมเด็จพระเจ้า	ทรงธรรม
เสด็จออกบอกแปลคำ	มครให้
แต่ภิกษุวารก่า	หนคนับ ร้อยแซ
ยังอาศน์จอมทองไท	ท่านสร้างสามหลัง ๆ
๑ คราวมยบันคำ	เคื่องเซญ นครเฮย
คุมพวกประมาณเบ็ญ	จะร้อย
ยกถึงท่งเห็น	องค์ราช สถิตยชา
ยบันไพรใหญ่่น้อย	แน่นล้อมทรงธรรม ๆ
๑ พระวักประคู้เข้า	เซญเสด็จ
แปดรูปรีบพาเล็ก	ลอคถล
ต่อหน้ายบันเซ็ค	ขามเคช ท่านแล
ไปห่างต่างวาก	ไปกล่ากุมทัณฑ์ ๆ
๑ พระมหาอำมาตย์หัว	หาญศึก
คุมพวกไพร่พลศึก	เช่นแก่น
ขมายบันบังนิก	เอนกชีพ ลาญนอ
ยบันเหลือแตกเร้น	รอดชนสเกาหนี ๆ

พระยาราชวรานุกูล

(เจ้าพระยาศรีธรรมมาธราช เวก บุนยรัตพันธ์)

รูปที่ ๔๑ แผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช
ภาพเจ้าพระยากระลาโหมเป็นขบถ

๑ ปลงศพมาตุเรศแล้ว	พอโพยม พยับแฮ
เจ้าพระยากระลาโหม	ซีกห้อม
ตอบกลตอกกลโรม	เราเร่ง สหนองตา
พลร่วมจิตสนิทน้อม	นับถ้วนสามพัน ฯ
๑ ลงเรือเรือพยุห์ร้อย	ดำไคล ถึงเสีย
ขันสุ่ประทูไชย	โชคแพ้ว
เสารชชับไห	รณร่า เริงแฮ
ถึงนำพระกาพแล้ว	ลดน้อมอธิษฐาน ฯ
๑ ถึงวัดสุธาवासัน	แสงรอน รวีนอ
พลพักจวบฤกษ์จร	จุ่มล้าง
มงคละสุนทร	ทวาเรศ พังแฮ
พลเพียบพันคนสร้าง	ล่องท่องสนามใน ฯ
๑ หนุ่มสาวชาวแม่ฮ้อ	โอฐอิง ทลอกเอย
พระเชษฐาทกตลิ่ง	เล่ห์ไ้
ลงนาเวศหนีจิง	ตามจับ มานา
อำมาตย์รับประสาสน์ไ้	สั่งให้สังหาร ฯ

พระยาราชาโยธา (เพื่อน)

รูปที่ ๕๒ แผ่นดินเสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา
ภาพพระนารายณ์ยกเจ้าไม้ดีพระราชวัง

๑ พระนารายณ์ทรงสับถ้อง	ขนิษฐา แดงเฮย
โทมนัสเพื่อพระอา	เสน่ห์น้อง
หวังพระเอกมิตา	ไท่ประทุษฐ์ จิตฤ
ท่านก่อก่อนเจ้าค้อย	ทอบค้ำเสานตาม ๖
๑ คำรัสส่งอมาศย์ให้	เตรียมพหล เสวีจนา
เดดองคชพลันแรงพล	รับแก้ว
สุธรรมราชทราบสนธิ	ส่งต่อ ยุทธแซ
พอพระนารายณ์เข้า	รอบล้อมวังหลวง ๖
๑ นารายณ์เป็นเจ้าเว่ง	โยธา รบแซ
สุธรรมราชทรงคชา	ธเรศยง
ยื่นสติทที่หลังศา	ลาดก ขุนแซ
สองพวกพลไปรัง	รับชรวงศาตรศร ๖
๑ กระสุนปืนพวกข้าง	พระอา ท่านนา
กระทบบาทพระนคชา	เจ็ยคเข้า
บคืบเนกพระพา	หุพระ อาเฮย
ศรีสุธรรมราชาเจ้า	พ่ายเรนวังหลัง ๖

นายเสถียรรักษา

(พระยามนุสารสาครบัญชา สิริ)

รูปที่ ๔๓ แน่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส

๑ ขอมวังฝรั่งเศสผู้ หลยที่สืบสืบศฤกษ์	ทรงฤกษ์ ศาสตร์แฮ เพรียกพร้อง
ออกทอ้งพระโรงสถิตย์ โนนเเวศเวอไซล์ร้อง	วรอาศน์ เอกเอย สำค้วยทวยชน ฯ
๑ นายปนาราชทูตไท้ พระวิสุทธสุนทรนาม	ไผทสยาม ท่ง
อุปาทุตที่สาม ถวายพระราชาสนทง	อีกพวก พรรคณา เกรืองเกอไม้ตรี ฯ
๑ ขององค์สยามราชเจ้า เสนอสนิทมิตรภาพหมาย	นารายณ์ นามนอ เวียบร้อย
โคยราชวโรบาย สืบชนบชธรรมเนียมน้อย	สุขมยั้ง แลนา ใหญ่ทงภูมิสถาน ฯ
๑ สองนครต่างทวีปท่ง สองชาติศาสนาผิด	ต่างทิศ กันนา แตกล้วน
สองเมืองต่างมีมิตร สองประเทศประโยชน์ถ้วน	จิตรต่อ กันนอ ดีได้ตั้งประสงค์ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์
(กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา)

รูปที่ ๔๔ แขน่ดินสุมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพพระยาสี่พระราชเคโชไชยศักดิ์ค่ายหม่า

๑ ท้าไทยรายค่ายล้อม	อั้งวะ เมืองนา
หม่าออกยุทธไ้ชนะ	ว่าแพ้
จึงซุ่มหมู่พล	ในค่าย พร้อมแธ
ทำอุบายหมายแก้	เหล่าเสี้ยนศึกสยาม ฯ
๑ พระยานามสี่ทราชสร้อย	เคโช
นำทหารร่วมมโน	กาจกล้า
ซันมำกระสังโค	รวมัน มือเฮย
เข้าค่ายบรรท่อนซำ	จิตรขึ้นเคอไชย ฯ
๑ พลไกรอั้งวะซัน	จากสนาม เพาะแธ
รบประชิดชาวสยาม	โห้ห้อม
พลไทยฆ่ามุกาม	กายค่าย กั้นเฮย
พลหม่ามากล้อม	รบเจ้าร่วมประคัง ฯ
๑ ทหารอั้งวะจับได้	ไทยทหาร สันแฮย
กริ่งมันเห็นธนาการ	กรากไว้
เหตุปราศจากวิจารณ์	จวนออก วยแธ
เตชะบุญหลุดได้	กลับล้างริปูลาญ ฯ

หม่อมราชวงศ์สำเร็จ

(พระยาพจนปรีชา อิศรศักดิ์ ณ กรุงเทพ)

รูปที่ ๔๕ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพสมโภชเจ้าพระยาบรมคเชนทรณ์ที่ทันต์ข้างเผือก

๑	ชวตโทศกจุลฉนวน	ถึงพัน
	เศษยี่สิบสองสวร	ส่อไว้
	กรมการนครสวรรค์	บอกส่ง เวนนา
	สมุหนายกได้	ทวนเผ่าทูลฉลอง ฯ
๑	ว่ากองคชไค้คช	พลายจรรณ เสวตธนา
	สูงสี่ศอกเศษสรพ์	ศภพร้อม
	พระนารายณ์ส่งเกณฑ์กัน	เร้วรับ มาเซย
	นายไพร่ไปแห่ห้อม	รับเข้าโรงพิธี ฯ
๑	มีการสมโภชฉนวน	เจ็ดเวน
	พระราชทานนามเกณฑ์	โยคตั้ง
	เจ้าพระยาบรมคเชน	ทรณ์ที่ ทันต์แฮ
	โปรดพระราชทานทั้ง	เครื่องพร้อมอาภรณ์ ฯ
๑	ขุนหมื่นหัวสิบให้	รักษา สารเอย
	ทรงโปรดนายกองหา	คชให้
	เป็นขุนหมื่นมีตรา	กุมเพิ่ม ทรัพย์แฮ
	คนที่ช่วยคล่องได้	ทรัพย์เสียพัตรประทาน ฯ

พระยาราชโยธา (เพื่อน)

รูปที่ ๔๖ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพเสด็จตีเมืองเชียงใหม่

๑ พระนารายณ์วรนาถผู้	เกลองภพ
ศรีอยุธยา	บุรควัว
ส่งมาตร์แม่ทัพรบ	รับจัด การเฮย
กำหนดนัดวันนำ	หักปล้นผจญเมือง ฯ
๑ ลุเวลารตฤกษ์ถวัน	ยามสาม
ทรงเครื่องปราบสงคราม	สู้ข้าง
พลายหักสิบทิศนาม	พาหนาศน์ ทานนา
ส่งจุดเพลิงองพลอุาง	เอิกเขารณรงค์ ฯ
๑ แสนไทยนายไพร่พร้อม	เห็นดวง พลฮือ
ขุนทัพขับพลทะเลวง	ทลิ่งปล้น
รอบรุกทุกกระทรวง	บินป้าย เวียงฮา
นารายณ์ราชยาตรข้างต้น	เร่งก่อนทวยหาญ ฯ
๑ พลดาวสามารถสู้	ตายเหล็ก หลายเฮ
ทุกทิศทัพไทยแหก	หักเข้า
เมืองเชียงใหม่ปลัยแตก	ตอรุ่ง สว่างฮา
ตามจับแสนหลวงเจ้า	เขตรไค้โดยถวิล ฯ

พระยาราชวรานุกูล

(เจ้าพระยาศรีธรรมมาธราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพหลวงสรศักดิ์ขกเจ้าพระยาวิชเยนทร

๑ ผ่ายหลวงสรศักดิ์แจ้ง	ประจักษ์การ
สมณพราหมณาจารย์	ขุนช้อง
วิชาเยนทร์ทุจริตหาญ	เบี่ยนสาสน์ หมองเอย
สีกภิกษุสามเณรร้อง	เรียกใช้เชิงชเลย ฯ
๑ กอบกิจสิทธิขาดไค้	โดยใจ มั่นชา
กำเริบจิตรบ่เกรงไภย	เท่าก้อย
จึงนำเหตุทลไทย	อยรป็น สยามแฮ
ทราบตระหนักประจักษ์ถอย	อ็คอนโองการ ฯ
๑ ไฉนหนออายฝรั่ง	โปรตนัก หนาแฮย
ทำโทษให้มันประจักษ์	จุงไค้
ตรีเสร็จสูที่พัก	เคยว่า การพ้อ
นั่งท่าแทบที่ไกล	เช่นเขยวคอยที่ ฯ
๑ วิชาเยนทร์ลุนิเวศชั้น	สติตยอาศน์
ว่ากิจไครผิดขาด	ถอดตง
สรศักดิ์พิศยิงบาด	ตาไกร่ สับแฮย
ลูกทลิ่งชกบ่ยง	บับชว้าขมำลง ฯ

หม่อมเจ้ากรรเจียก
(ในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส)

รูปที่ ๔๘ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ขังบนพระพิรุณแสนห้า

๑ พระนารายณ์ราชาเจ้า	จอมนรินทร์
ทรงพระตำริห์จันต์	จักให้
ราชฎาท้าวแดนดิน	รู้เล่ห์ ฉลาดแฮ
แห่งวิชาเยนทร์ได้	ยศลาเลยพระยา ฯ
๑ จึงมอบสงให้	เหล่าชน นางเอย
กิดขังบนพระพิรุณ	ใหญ่หน
จะหนักสักกกลย	เร่งขัง เรือนอ
ทุกหม้ออำมาตย์อน	ไปเออนอาสา ฯ
๑ จึงตรัสให้ท่านเจ้า	พระยา ชังเฮย
ฝรั่งรับลากบนมา	ถ่วงท้อง
เรือเพียบเท่าโคตรา	ทีก ^(๑) ลาก ชนแฮ
ขังศิลาลงท้อง	เทียบน้ำแนวเดิม ฯ
๑ ก็แจ้งโดยเล่ห์ล่า	แหลมหลัก
บนพระพิรุณหนัก	เท่านั้น
กราบทุกพระจอมจักร	พรรคิทราบ บาทเฮย
ข้าราชการกิดขย่น	ขยาดคร้ามเชิงเฉลี่ยว ฯ

ขุนโอวาทวรกิจ
(พระยาโอวาทวรกิจ แก่น)

(๑) ทีก ภาษาเขมรแปลว่า น้ำ

รูปที่ ๔๕ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ภาพพระเพทราชาขมาแดงพยด

๑ นารายณ์บรมนารถเจ้า	จอมจักร พรรคินา
เสด็จประพาสพระตำหนัก	สระแก้ว
สราญราชกระมลภักตร	ผ่องชื่น
ทรงอัครัตพรรณแล้ว	สั่งให้กลับพล ฯ
๑ ลุวิกพระศรีรัตนท่าย	มหาธาตุ
เสด็จจากอัครราช	ไปช้า
โองการตรัสประภาษ	พระคช บาลเฮย
จงควบขบขี้ม้า	พยคนลองดู ฯ
๑ เพทราชานอบเกล้า	เยี่ยมคัล บาทเฮย
เปลื้องสำนจากพุงพด้น	รีบเต้า
ปู้ทับพระยี่ภู่ผัน	โผนชี ม้าแฮ
ขบขี้ม้าอย่างสะเท็นเท้า	เหยาะเยองจรจรัล ฯ
๑ พวกพหลยลต่างน้อม	ต่างประโคม
คิดว่าจอมไผทโกรม	เกียรติพุ่ง
ทรงทอกพระเนตรโสม	นัศตรัส สรวลแฮ
พระเพทราชาสคั่ง	โตคม้าลงคิน ฯ

ขุนโอวาทวรกิจ
(พระยาโอวาทวรกิจ แก่น)

รูปที่ ๕๐ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพหลวงสรศักดิ์ล้อมตีพระเจ้าเหา

๑ หลวงสรศักดิ์แจ้ง	ประจักษ์การ
ตีพระเจ้าเหาสดาน	มาศย์พร้อม
คว้นยาครกับทวาร	สิบหก ตามแซ
ผู้สนิทถือดาบล้อม	ลูให้วิศิษฐ์ ฯ
๑ จึงออกประกาศก้อง	กลางมาศ ยาเชอ
หากว่าพระชนกนารถ	ลวงแล้ว
เวาจักรักษาราช	สมบัติ สืบนา
พวกท้าวจะสอศแคแล้ว	กักถ้ำเป็นใจน ฯ
๑ ท้นโตไพรซึ่งล้อม	ตีกลาย
พลันสอศอวธวาย	รอบค้ำ
บ้างถือสาทรเค็นกราย	ตรงแวก วงษา
ผองมาศย่หวาคสท้าน	อ้ออันตตั้งน ฯ
๑ สรศักดิ์แกว่งตามเงอ	กุกคาม
มวณูมาศย์ชยาคขาม	ใบ้อง
ต่างคนย่อยอมตาม	บังคับ ท่านนา
สรศักดิ์จึงชานพร้อง	มอบให้บิฑฐง ฯ

ขุนพิณจชัย
(หลวงภิมย์โกษา อยู่)

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ภาพจับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

๑ วิชาเยนทร์ยืนอ้าพระ	โองการ หาเซย
รู้เล่ห์เหล่าอริพาล	คิตราย
ครองหลักบลกาล	มานะ เห็นแฮ
อยู่กม้วยแม่ผ้าย	ผิวม้วยคตี่ ๆ
๑ นิกมีโถมันศน้อย	จิตรถาม ทนายนอก
ไหนท้านสรสงคราม	กอบสร้าง
คุณูปการความ	คิแต่ เพรงแฮ
จักลขิตด้วยหัตถ์กลาง	ลบด้วยบาทา ๆ
๑ หวนมานชนเสลยงเขา	สุราช วังแฮ
พริยชุ่มพรุกลาด	แกลกล้า
นำหลังประทังกราด	พลองแพ้น เพงพ้อ
ถูกถนัคปลัดผลงขวา	แผ่กลงกลางผลู ๆ
๑ หัวหุแบนบับ	รอยทูป
กายสน้อยหุบหุบ	เร้าคน
นอนไถลไหลลู่หลุบ	แลอนาถ
เสือกเสือกแล้วสุดสน	ชีพสิ้นสุดเวร ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจันทร์ทตจุธาธาร
(กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา)

รูปที่ ๕๒ แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
ภาพสักพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์

๑ แดงปางธิดาขี้ไต้	พระมหา บรูซย์เซย
ออกหมุ่มมาตยา	ยอบเกล้า
เชอญบรมศพพระนา	รายนเรือบ ริวแซ
บัคฺราขโองการเจ้า	เว่งให้เกินขบวน ฯ
๑ เพลิงท่งหลังแรทฆ้อง	กลองมา ลูเซย
จตุบาททวิบาทกลา	คู่เกล้า
เครื่องแพ็กแห่เสา	ระวัตแน่น นันต์แฮ
กลองชนะประโคมเว้า	อุโฆษก้องแตรสังข์ ฯ
๑ เครื่องสูงบังแรทฆ้อง	ชมสาย
รถพระโองไปรอยฉาย	ผ่องจ้า
อินท้พรหมคู่เคียงราย	แสงสว่าง เคื่องเซย
รถพระโกษชูแผ่นฟ้า	กลดกึ่งบังสุวิย ฯ
๑ เครื่องหอมประเทียบลั่น	รถฉาย
นาอเนกเหล่าหลา	แพ่ห้อม
ดึงนำจักรวรรดิหมาย	สั่งหยุด กระบวนเซย
ทรงพักวิษณิน้อม	โบกให้ไปรยทาง ฯ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์
(กรมหมื่นปราบปรบกัน)

รูปที่ ๕๓ แก่นดินสมเด็จพระเทพราชา
ภาพอายุธรรมเถรเป็นขบด

๑ ธรรมเถรขบดทั้ง	ตัวเป็น เจ้าเขย
เทียบอภัยทศเห็น	ถ้องถ้วน
ชนข้างพวกเพียบเพ็ญ	ตามแน่น มาณา
หยุดตัวมณฑลปล้วน	เหล่าพี่โลหเขลา ฯ
๑ พระมหาอุปราชเจ้า	นามสร ศักดิ์เฮย
ประพาศโพแกญชร	พะเนือคัลลอม
ทราบการเกิดศัษกร	เสด็จกลับ กรุงเข
สูมหาไชยบ้อม	อยู่ไกลวงจันทร์ ฯ
๑ บัณฑิตุรทานสั่งให้	โยธี
บรรจุสาครอักษิ	ใหญ่สู้
เสร็จเสียงพระบารมี	อิงไม้ ยอกนา
ไซออกจิงรัฐผู้	ประจุพลึงผัดผัน ฯ
๑ บรรจุนใหม่แล้ว	ทรงจุก ชนวนแฮ
ถูกกชขบดทรศ	ทรวคม้วย
ธรรมเถรวิ้งเวียนมุต	รกซ้อน กายนา
พรรคพวกพลอยแตกด้วย	วิ้งทันชนเห็น ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศัยวิกรมเดช

รูปที่ ๕๔ แก่นดินสมเด็จพระเพทราชา
ภาพคเมืองนครศรีธรรมราช

๑	เขลงปางบินน้อยไ้	เพทราชา	ซาเอย
	มีบอกเมืองไซยา	นบเกล้า	
	ศรีธรรมราชแรงมา	นม่ง	ประทุษรู้อ
	ทวส์ทพิบกเรือเก้า	ทักให้มลายสุญ	ว
๑	ทัพเรือพระยาราชสร้อย	บั้งสรร	
	ถึงซบทัพเมืองชน	ต่อทาน	
	แก่งกาจสาทรสนพัน	ฟาคค่าง	ทายนา
	บันใหญ่เล็กเสียงสทาน	แทบท้องทเลทลาย	ว
๑	หาญต่อหาญท่อนพลั้ง	เพลงธรงค์	
	ต่างชอคับอ่ายง	ยุทธไกล้	
	พอทพิบกสุรสง	ควมตบ	ถึงนอ
	เว้งพยุทโอบหลังไ้	คาษหน้าคาบั้น	ว
๑	บั้งสรรสมนึกไ้	ทหารรบ	
	รุกไล่แตกทายศพ	กล้วนไ้	
	ทัพนครศึกกระทบ	สุทที่	ทนเอย
	แล่นแหวกแยกแจวจำ	ปลาคลหนไ้	ว

หม่อมเจ้าอลังการ

(พระองค์เจ้า ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์)

รูปที่ ๕๕ แผ่นดินพระเจ้าเสือ

ภาพเสด็จทรงช้างข้ามบึงหูกวาง

๑ พระสรรเพชญ์แปดฝ่าย	ผองพยุห์
โดยนครสวรรค์ผล	หยตยง
ชุมพลณบ้านห	กวางประทับ แรมซา
สังไพรไลข้างตง	พเนียดล้อมลงชอง ฯ
๑ สั่งสองเอารสให้	ถมบึง ขาวางเขย
เงาะวิทตรงถึง	พเนียดกว้าง
สองทำเสร็จสาบจึง	เสด็จคช ข้ามแล
ถมใหม่ไม่แน่นข้าง	เหยียบเท้าถลาลาเลน ฯ
๑ นเรนทร์ไกรธว่าลูกท้าว	กิตขบถ
เหลืออบสบสองทรงคช	เสด็จไกล
เง่อง้าวฟาคหมายปลด	ชีพเชษฐุ์ คณัยนา
ขนิษฐุ์ยกขอรับได้	พี่น้องทลวงหนี ฯ
๑ ภูมิขบข้างไล่	บทัน
สั่งอมาตย์ตามจับปล้น	อมาตย์เต้า
พบหน่อพระเชษฐุ์จรด	เร็วกลับ ถวายเอย
พระพิโรธสั่งตีเข้า	ค้ำคองคินเมือง ฯ

พระเจ้าห้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

รูปที่ ๕๖ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ
ภาพนันทายนรสิงห์ถวายจักร

๑ สรรพพิชฎที่แปดเจ้า	อยุธยา
เสด็จประพาสทรงปลา	ปากน้ำ
ล่องเรือเอกไชยมา	ถึงโคก ขามพ้อม
คลองกุดโชนเรือค้า	จัดไม้หนักสลาย ฯ
๑ นันทายตกประหม่าสิ้น	สติคัก
โศกจากเรือทลอุท	โทษร้อง
นันทายนรสิงห์ผิด	บทฆ่า เสียเทอม
หัวกับโชนเรือคอง	คู่เส็นท่าศาล ฯ
๑ ภูบาลบำเหน็จให้	โทษดนม ใจนอ
พันไม้มอมมอช่อม	มอคม้วย
พระโปรตเบตียนโทษปลอม	พันรูป แทนพ้อม
พันกราบทุตทักควย	ท่านทงประเพณี ฯ
๑ ภูมึปลอบกลับตั้ง	ขอบรร โดยพ้อม
จำสั่งเพ็ชฌฆาฎพัน	ฟากเกล้า
โชนเรือกับหัวพัน	เส้นเที ศาลแล
ศาลสืบกฤตกิจเกล้า	คติไว้ในสยาม ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ
ภาพช่างทรงพระมหาอุปราชแห่งช่างพระที่นั่ง

๑ สรรเพชญ์ทเกาบิน	อยุธยา
พร้อมอนุชอุปราชกลา	พยุห์ส้าง
เสด็จกลนกรนา—	ยกประพาศ ไพรแฮ
แรมทัพหวังจับช่าง	เพื่อใช้ในบุรี ฯ
๑ ราชตรีจันทร์แจ่มท้าว	เกลิงคช บาศเฮย
อมาตย์ชคชหมตตาม	เสด็จค้อม
คอยทางคชเถื่อนสกค	รอยพบ ท้วนอ
พระขับพระคชพร้อม	อมาตย์กล้องกลอกัน ฯ
๑ จันทรลับเมฆช่างพระ	ลับนาย ไม้เฮย
อนุชขับคชเหม่อหมาย	ช่วยกล้อง
จวบเงาพฤกษ์เสยพลาย	ทรงชวค เซเฮย
ควาญตกช่างฟกร้อง	รีเข้าไพรสานต์ ฯ
๑ โองการเลิกไล่ไท้	คินปลับ พลานา
อนุชห้วนอนนขอรับ	โทษปลั่ง
ไม้แกล้งพระไม้จับ	เอาผิด นิคเลย
เสร็จเสด็จกลับกรุงทง	คู้ท้าวเนาเวียง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

รูปที่ ๕๘ แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ
ภาพฉลองพระนอนวัดป่าโมกข์

๑ พระนอนป่าโมกข์ ^{๕๘}	วิหาร
สถิตยแทมบนที่ธาร	ที่กรุง
ชลได้ไหลากไหลพาน	เซาะตลิ่ง
น้ำนำท่าทางรุ่ง	เสาะลำทสายทั้ง ๆ
๑ ควังเนจิงเกิดข้อ ^{๕๙}	กังขา
มีพระหล่อกัพา	เคลื่อนไต่
เป็นแผ่นก่อแน่นหนา	หนักนัก
ฤจะเลื่อนชลอให้	ห่างราวคลศึ ๆ
๑ มีพระยาราชสว้อย	สงคราม
ช่างชาติฉลาดความ	คิดซึ่ง
อาสาพยายาม	กอบกิจ
การชลลดากทั้ง	พระพันชลภัย ๆ
๑ อะโรยากลำบากัน	เหลือเชือ
แรงและบุญญาเป็น	ที่แก้
พระนี้หากให้เห็น	วิชาช่าง ไทหนา
ไฉนจะทำได้แล้	ภาพนพงษล ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

รูปที่ ๕๕ แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์
ภาพขุนชำนาญสู้กับพระชนบุรี

๑ มหาอุปราชอ้าง	องค์บรม โภษฐ์ฮา
คำริห์ขามศึกระคม	คุดอ
ตรัสถามมาตย์ทกกรม	บวรราช วังแฮ
ทัพค่ายฝ่ายเราเรือ	รบแพ้ทำไฉน ฯ
๑ ขุนชำนาญนบไท้	ทูลอา สาเอย
ข้าบาทคงชีวา	อย่าคร้าม
พลันประนตธลีลา	เร็วจัด พลนอ
กุมพวกลสามร้อยข้าม	เขตรต้านราวณรอน ฯ
๑ ปะทะทัพขับไพร่เข้า	โจมตีจัญ
พอบพบกัทรพระชน	ชีม้า
กุมหอกกลอกกลับคด	คาบหวด
ต่อพระชนแทงกล้า	ตอกกล้าราวี ฯ
๑ ขุนชำนาญโคตเงอ	ดาวฟาด
ถูกพระชนคอขาด	ตัวคน
นำถวายเป็นอุปราช	ทศน์ศิริ เค็กแฮ
ทรงพระโสมนัสสน	สร้างพนักมลหมอง ฯ

พระยาราชวรานุกูล
(เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เวก บุณยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๖๐ แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ

ภาพพระยาไทรถวายช้างเล็บครบ

๑ ปางองค์บพิตรเฝ้า	ภวนา ยกแฮ
สมเด็จพระบรมราชา	ธิดาช้าง
พระที่นั่งสุริยา	มรินทร์อาศน์ สถิตยแฮ
เสด็จออกอำมาตย์สร้าง	สลบล้วนเคียมกัล ฯ
๑ บัดประจันต์ประเทศเจ้า	ไทรบุรี
นามระญาธิบดี	ถนเฝ้า
ได้สารศุภลักษณ์มี	เล็บรอบ บาทนา
นำประนตน์อ้อมเกล้า	กชนันท์ถวาย ฯ
๑ จอมภพปราโมทย์ปลื้ม	กมลมาน
โปรดยกความชอบสถาน	อึ่งไค้
จึงประสาสนบ้านาญ	อเนกนับ ค่านา
ควรแก่ความชอบให้	เหตุตั้งภักดี ฯ
๑ แล้วโปรดตั้งกษให้	ชั้นระวาง
สมยศกษบาทางค์	ประเสริฐพัน
พระบรมฉัททันต์วารง	เสมอมีง เมืองแฮ
สมโภชเฉลิมถัน	หลากเหล่นงานฉลอง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค
(กรมหมื่นทิวารวงศ์ประวดี)

รูปที่ ๖๑ แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ

ภาพอঙ্กปุ่นถวายนกกระจอกเทศ

๑	เพลงเรื่องสมเด็จพระเจ้า พระสุริยามรินทร์ สืบกระษัตริย์บัลลังก์ เสวยสุขทุกวันให้	แผ่นดิน ไทยนอ ราชไท้ ผ่านอยุทธ ยาพ้อ เจอยชัญญาไทยทวิ ฯ
๑	มีนายกำปั่นผู้ ชื่ออঙ্กปุ่น นกกระจอกเทศสี่ กับสัตว์สิงห์โตให้	ภักดี จัดไท้ มอใหญ่ จริงพ้อ อมตย์นอมนำถวาย ฯ
๑	ฝ่ายกระษัตริย์ดำรัสให้ พาสัตว์อศจรย์บัน เพราะจิตคิดกระตัญญู จึงอู่สำห้เล่นเรือกำว	รางวัล แขนง ลุดาว ญู่ต่อ ไทยนา เกาะข้ามเขตรถึง ฯ
๑	คนไทยฟังแรกได้ แตกตื่นคั่นชายหญิง ตุนกเทศโตจริง ต่างเล่าต่างภาตง	เหนสิง โตนอ มากยัง ปลาตแปลก เพรงพ้อ แต่นนต่อมา ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๖๒ จลาจลสมัย

ภาพพระยาวชิรปราการกับทหาร ๕ ม้า รมพม่า ๓๐ ม้า

๑ ป้างสมัยปวงม่านปลั้น	อชุธยา
เห็นพินาศนกรา	ห่อนแคล้ว
พระยาวชิรปรา	การกาจ หาญแฮ
คุมพวกพันกลันแคล้ว	ศึกพร้อมใจกัน ๆ
๑ พันผ้าขาวศึกท้อม	แตกฉาน
รบรบรายทางราวู	วอยไต้
พักแรม ณ บ้านพราน	นกกอก กรุงนา
ปล่อยพรพหลหาญให้	ลาคันรัญญา ๆ
๑ มาปะปรับักองค้อน	ตามดัก
ทนหนึ่งกับทหารสนิก	นับห้า
ซับแสะเสกประพิศ	ซล้าไต้ ทะสงแฮ
หม่ม่านสามสิบม้า	หมคห้าวเฮหนี ๆ
๑ กรุงศรีอยุธยาแพ้	ไพร่
มากบมีสามัคคี	ศึกสู้
เพื่องห้าแต่หากมี	ใจร่วม หาญแฮ
อาจชนะแก่กู	ก่อกองกรุงธน ๆ

พระราชนิพนธ์
(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๖๓ จลาจลสมัย
ภาพพระยาวชิรปราการ รมพม่าในพมว

๑ ปางพระยาวชิรสร้อย	ปราการ
เห็นพวกพลสนาม	คืนหน้า
คิดหลากจึงบรรพท	สั่งหมู่ พลแซ
เร็วเร่งสืบพลขัว	ใครรู้ศึกใคร ๆ
๑ มาใช้ไปสืบได้	ความกลับ เวียนแซ
ว่าพม่ากรีธาทัพ	เกือบใกล้
แลดูสุทธานับ	ในป่า แซมแซ
ทราบเหตุจึงสั่งให้	รีบร้อนเดินกรัว ๆ
๑ เหลืออยู่แต่ไพร่ร้อย	กนเปลย
ให้จัดพลเป็นราย	บ้ำไว้
ทำนหนึ่งกับทำนย	ทหารออก ล้อแซ
เตรียมสรรพพอทัพใกล้	ไพร่พร้อมยิงปืน ๆ
๑ สามคราวพม่าม้วย	บรรไลย
แตกยับกองทัพไทย	ให้ซ้ำ
เสร็จศึกจึงยกไป	ตามครอบ ครัวแซ
เกินทัพหกเวลล์	เขตรเข้านาเกลือ ๆ

หม่อมเจ้าชายคำ
(ในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส)

รูปที่ ๖๔ จลาจลสมัย
ภาพเจ้าตากค้ำค้ำพม่าที่โพธิสามต้น

๑ ปางวิบัติสยามรัฐวอน	เบ็นเจลา จดแธ
พม่าล่องราญอยุธยา	บัวนกลัม
บรรพักษ์ทวยสี่สุวรรณ	โลยเสียม วงศ์แธ
หาบมีใครคุ้ม	เซทวื้อนราชภูริวสาย ฯ
๑ สยามแยกเป็นหกค้ำ	โคยทน ชุมเนา
นายกหกส่วนสกล	ค่างหัว
ต่างรุกค่างรวาอุด	กันซึ่ง กันแธ
ทวยราชภูริปราศศุขรวัว	วังวื้อนเวือนหนึ ฯ
๑ ส่วนโพธิสามต้นแก้ว	พระนาอ กองนา
ค้อพม่าต่งม่นหมาย	กวาคู
เจ้าตากควบเบิกาย	พลมั่ง มาพ้อ
หวังขจัตถักกรัก	บุรร้างกันเซชม ฯ
๑ ทัพเงินกองนำเจ้า	ตากชาญ ศักษา
ยกระคมค้ำยราญ	บัคสบัน
นายกองประลัยลาญ	พลแหลก ลาญนอ
มอญพม่าเหตือตายัน	เท็กฝ้ายกระจายหนึ ฯ

หม่อมราชวงศ์เบ็ญ

(เจ้าพระยาพระเสด็จ มาลากุล)

รูปที่ ๖๕ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพพระยาคานีสั่งตัวเจ้านครดวย

๑ จักรเตรียมทัพพร้อม	โยธา
กับพิไชยราชา	รับเว้า
ตั้งเมืองชื่อเทพา	พักทราบ ระหัดเซย
เจ้านครหนีเข้า	เขตรแคว้นธานี ฯ
๑ ชูแขกให้สู่เจ้า	เมืองแคว กี่แสน
ขึ้นชัคเว้าจักรอญ	รบไว้
เมืองบ้านจ๊กเบ็นบอน	เหลวเหลก
แขกจ๊กลาคฤกาถ้ำ	เร่งให้ตอบขาน ฯ
๑ ทานี่ทนายเคชช่า	หลวงหลาย
คว้ามควนอันคราย	ราษฎรวิอัน
จับพวกนครนาย	ไพร่ส่ง มาเซย
ยังทำนข้าหลวงต้อน	รับด้วยยินดี ฯ
๑ ทงสองนายทัพไค้	สมกิด แล้วนา
จำครบพวกอมิตร	ทวาคกรัง
นำดวยแค้นพิตร	ธนราช
กรัสนว่าโทษมันชัง	เร่งให้ปฤษา ฯ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๖๖ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพตะเมืองสวางคบุรี

๑ ทัพพีไชยอมาราชทั้ง	สองทล บุเรศไชย
สวางคชื่อตั้งค่ายพล	โอบอ้อม
พระฝางเร่งสั่งพล	สติคนำ ทินอ
บัตศรทกลูกพร้อม	เสวทรวแก้วเป็นพัง ฯ
๑ พระฝางยลเดศรี	เกรงอา นภาพนอ
รบอยู่สามทิวา	พ่ายแคล้ว
คุมสมรศพรศพวกพว	ศรเสวทรว ปลาศแซ
กองทัพเข้าเมืองแล้ว	บอกแจ้งทัพหลวง ฯ
๑ กองหลวงจากพิศณุโลกได้	ศรีวาร
สดับบอกเร่งทวยหาญ	หื่อน้อย
ถึงทาศท่านโองการ	ส่งมาศย์ เร็วเฮย
คามจับอ้ายเรือหนัง	เสวทรวน้อยกิริณี ฯ
๑ จึงพระยาอินทรวชิษฐ์	ไชยชาญ
หลวงศษศักดิ์หาญ	เจอะช้าง
ส่งมาศย์จับนางสาร	ตัวประเสริฐ มานา
ถวายแต่จอมทัพอั้ง	ธเรศให้กรุงธน ฯ

หลวงฤทธิจักรกำจร

(พระยาอภัยพลภักดี ม.ด. อุกฤษฐ์ เสน่หังค์)

รูปที่ ๖๑ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพแสดงคเมืองพุไทยมาศ

๑ พระมหานายกเจ้า เทียบทัพบกเรือพล กำหนดเขียงคินคด รุกเร้งนกรด้อม	กรุงธน บุรุษเขย ไพร่พร้อม ราชฤกษ์ ณรงค์แฮ ทวิสให้อุบายรอดู ๗
๑ กรมอาจารย์บ้ายปล้น พลไพร่จีนอะนำ ซักสาครสินาศา หนุเนบไค่นายค่าน	บั้นกำ แพงเฮย ท้อค่าน นาญถนัค นักนา ต่างตงตอบยั้ง ๗
๑ บันศาลพระเกษให้ ว่าทัพหลวงหนุประชิต ต่างฮักต่างเหมจิตร หนุเนบเนื่องกันกลันแกลัว	ไทยกิต ช่วยแล้ว โงมจู้ ผจญนา เกริกก้องกลางรณ ๗
๑ พลพุไทยมาศสู้ ไทยบ่เบือสงคราม บันไคพะองตาม พอรุ่งเร้งบันเซ้า	เค็กสยาม รุกเว้า กันพาต เวียงฮา บูรไคญวนหนึ ๗

พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน)

รูปที่ ๖๘ แยันดินพระเจ้ากรุงธนบุรี

ภาพหม่าค่ายเขานางแก้วยอมแพ้

๑ กรุงธนบุรีแตกเจ้า	ควรายุก
เสด็จตรวจทรมวทหม่มมุข	มาคอยแก้แล้ว
ตั้งค่ายประชิดกรุง	รอบค่าย หม่าฮา
เขาย่านบ้านนางแก้ว	กวักล้อมวังแรงค์ ฯ
๑ ทวีตตั้งขุนทัพให้	พาตัว
อุคมสิงห์จ้าว	จรกร้อง
เวียกกองหัวนกลาหัว	นำหม่า มาเซย
ขึ้นอยู่สู้ช้ำช้อง	ฆ่าสนับเหลือ ฯ
๑ ภูกามสามค่ายต้อง	สวามี ภัคคิเฮย
โบสุกรวมสาครศิริ	สังเขยน
วันรุ่งแม่กองทวิ	ทศพวก นายเนอ
กับปะคันเลเมียน	หัวนเผ้าทูลสอง ฯ
๑ จึงจูงคองอหูนทั้ง	ยองโย
แมงนรทาเนมโย	ใหญ่่น้อย
นายไพร่อกเจ้าไซ	ชานออก ยอมฮา
รวมหม่าพันสามร้อย	ทิมม้าหญิงสอง ฯ

พระยาราชวรานกุล

(เจ้าพระยาศรัทธมราธิราช เวก บุนนาคพันธุ์)

รูปที่ ๖๕ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพนายขนมต้มชกพม่าถวายตัวพระเจ้าอังวะ

๑ ยังวะธิดาเจ้า	ภูกาม
ฉลองธาตุร้างกุ่มงาม	ศรีกรุง
ขนมต้มชื่อชาวสยาม	คนหนึ่ง
ขึ้นต่อสู้พวกพม่า	มานะคุมมวย ฯ
๑ จับฉวยชกจนช้ำ	จับจับ
โถมทิ่มแทงตองทัม	ตีท้าว
เตะตีค้อยคอบคืบ	คอบคัก
หมกหมุ่นเมงมอญม้าว	ม่านเมือหมางเมิน ฯ
๑ เกินสิบต่อยบั้ง	สองยก
ม่านกระษัตริย์หักลุบอก	โอรุพร้อง
ชาติสยามผิยามตก	ไร้ยาก ไฉนนา
ยังแต่ตัวยังต้อง	ท่อนไค้ไภยมี ฯ
๑ ฉากนี้สมพากย์พร้อม	เพลงสุภา สักเซอ
เคยปากหากพุกมา	มากครั้ง
“กรุงศรีอยุธยา	ไปขาด คี่เสีย”
รูปฉากพากย์คักคัง	ก่อให้เกิดจริง ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

รูปที่ ๑๐ แดนดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพอะแซห่วนกุดตัวเจ้าพระยาจักร์

๑ ทัพไทยพิศมโลกสู	ศึกแขก ศึกลอย
ทัพฆ่าเลียบค่ายแตก	ทุกครั้ง
เข้าม่านแม่ทัพแปลก	โจชยาศ ฤทธิ์พ้อ
ขอพบนายกทง	ทัพเร่งรื้อเชอญู ๗
๑ พลสยามขึ้นพม่าเข้า	ยันท ยิงเอ
เจ้าพระยาจักร์	ขมา
กนลับทันศรี	ส่งยุทธ
ยกพลุ้ห่ออกทำ	ทัพให้กุดตัว ๗
๑ อะแซห่วนแกพศ	พระยาจักร์ กรีนอ
ชมรูปฤทธิธรงค์คัลกษณ	เลิศผู้
ภายนำจกสูงศักดิ์	เป็นแกระษัตริย์ สยามเขย
เฉลิมภพรบพม่าสู	เค็กแพ้ไผ่เกษม ๗
๑ พลงให้ของเคเรืองม้า	ทองคำ
หวังจักส่อศึกทำ	แยบยอน
เจ้าพระยาจักร์สู้	เหนือกทราบ ประสงค์แซ
กลับยักกลศึกส่อน	คิกช้อนกลภูกาม ๗

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์)

รูปที่ ๑๑ แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาพแห่งพระแก้วมรกตแลพระบางลงมากกรุงธนบุรี

๑ สมเด็จพระศรีวิชัยเจ้า	จอมพล กวเซย
ยาคพรพยุที่ปราบบั้งจา	มิตรแล้ว
ล้านช้างพ่ายกฤษฎา	ธิดาเกียรติ ท่านดา
ไต่พุทธมรกตแก้ว	กับทั้งพระบาง ฯ
๑ เพื่อมหันต์บารเมศแจ้ง	มหัศจรรย์
จึงสบพทรรัตนอัน	ยิ่งยง
จักถึงซึ่งเดลินวลย์	วิรูวราช แสดฤ
เฉลิมโลกคិតกสราง	สืบเหล่าแห่งสยาม ฯ
๑ ศักราชพันร้อยสี่	ตีบมี หนึ่งนา
บุศยมาสกฤษี	จวบแล้ว
พุทธรูปุตระบุรี	สถานท่า ชลแฮ
พร้อมที่นั่งกั้งแก้ว	อีกทั้งเรือไชย ฯ
๑ เชิญพระบางพระแก้ว	สู่่นา เวศนา
มากพยุหนาวา	แท้ห้อม
ถึงกรุงเทพเสด็จมา	พักวัด อรุณเอย
มหรตพสมโภชพร้อม	จวบสิ้นไครวาร ฯ

ขุนภักดีอาสา
(พระอมรสินธพ นก)

รูปที่ ๗๒ ภาพเมื่อจลาจลในกรุงธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าเสด็จกลับจากเมืองเขมร

๑ องค์อรรคนายกผู้	พรรพุก เกษเช
ฎาเกียรติเกริกอธึก	ท้าวหล้า
มหากระษัตริย์ศึก	สมเด็จ นามนา
แรมทัพเสียมราฐูร่า	รบเสี้ยนศึกขอม ฯ
๑ จอมทัพสกัดข่าอ้าง	กรุงธนบุรีเฮย
เจ้าแผ่นดินวิกาล	คลังกลุ่ม
ร้อนเร้าท้าววิมณ	ทลเทียบ อบายนา
ใครจะกันตนกุม	โทษไต่ใบมี ฯ
๑ กระล้ามลกล่า	วังบ
จึงพระยาสรรพค์จับ	ถอกเจ้า
คำริห์จกรับกลับ	จักกิจ กรุงแซ
ให้ตรวจพลไกรเข้า	ชนบรวยาตรา ฯ
๑ เวลาไชยโชคได้	คติ สวัสดิ์เฮย
เสด็จสู่เกยขุนกร	เทียบข้าง
บันกาลพระวรฉวี	วรรณ่อง ประภาแฮ
งามสง่าหาคู่อ้าง	อินแมนฤามี ฯ

๑ โยธีเห็นถนัดอ้อ	อัศจรรย์ ใจเอ๋ย
ต่างเทอคัทถ่อภวันท์	ท่อมเกล้า
บารมีพระจักพลัน	ถึงเสวตร ฉัตรพ้อ
ปราบยุคเช็ดูเย็นแผ้ว	ไพร่ฟ้าประชากร ฯ

๑ บทจรโดยค่าน้าว	พระจา รีกเสย
บันลูนนครา	ปราศเสย ^๕
ปรัมปราบพวกพาดา	เตียนราบ แล้วแฮ
พุทธศาสน์ราชภูริเจริญ ^๕ เทียน	เทียบกรังเพรงกาล ฯ

พระราชนพนธ์
(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๑๓ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพปราสาทอิศร

๑ สรรเสริญเสียงสนั่นค้ำ	ม่านเตลง ภาฮัย
ไทยที่ขลาดแต่เพรง	กลบักล้า
ลานใจลุไชยเซวง	ทุกทิศ
เพราะพระพุทธรยอดฟ้า	พระพันใจไทย ๆ
๑ ปราบปรัมไปทั่วหล้า	แหล่งสยาม
ปราบศีกนอกในขาม	เขตรล
ปราบตาทิเศกตาม	แบบบ ราดนแฮ
โดยลักษณรูปน	แนะให้ฟังเห็น ๆ
๑ เป็นเวลาเสด็จชน	พัทธบิรู
พระราชกรรูปโรหิต	ใฝ่เฝ้า
อัญเชิญพระเสวยอิศร	สมบัติ
ปรุงศาสน์ราชฎร์เย็นเกล้า	ออกอ้างสมญา ๆ
๑ บรมราชาธิราชเจ้า	สยามินทร์
ปรโมรราชินทร์	บั้นหล้า
สามัญนิกรยิน	ยลเรียก พระเอย
ว่าพระพุทธรยอดฟ้า	โลกย์ล้วนชวนชม ๆ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ

รูปที่ ๑๔ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ภาพยี่บนลูกไม้พังค้ำพม่า

๑ พระมหาอุปราชอ้าง	ออกนาม
สุรสีหคนขาม	ท้าวหน้า
ยกพยุห้สงคราม	ไปต่อ ยุทธนา
เพื่อพม่ายกพลกล้า	ลวงเข้ากาญจน์บุรี ฯ
๑ โยธีสองฝ่ายเฝ้า	ราญรอน
พม่าสาทอักษิทร	ไปยั้ง
กรมพระราชวังบวร	ให้ลาก
บิณฑุกไม้มาตัง	ส่งให้ทหารมา ฯ
๑ จังกาบิณฑุกไม้	เลงเหมาะ
คินกระสุนยัดเปลาะ	เสือกเส้
เหล็กจับชนวนเจาะ	คินกลอก ชนวนเฮย
มือจับชุกแกว่งแต่	จุดเปรียงเสียงบั้ง ฯ
๑ ค่ายพังถูกพม่าล้อม	ค้ายกลาค
พวกพม่าฤาอาจ	ออกสู้
ชำพอสบเสบียงขาด	การศึก ถอยนา
สุดฤทธิสุดแรงรู้	เข็ดคร้ามขามไทย ฯ

พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

รูปที่ ๑๕ แก่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ภาพกรมพระราชวังหลังจับพม่ามาถวาย

๑ พระบาทธวัชราชไถ่	ปฐมเสยา เมกเฮอ
แรมทัตแทบอุทรว	จาวูคำว
หนนพลพระวาชภา	คินยักิมูข สทานนอ
ปราบพม่าสามรตหัว	แห่งน้ำพิงแขวง ๖
๑ ก่ายหลวงบางเข้าตอก	ทัฬพล เพียบนา
สังเริงพระหลานรด	รุกเสียน
พลหาญร่าแรงผจญ	บรล่า รบเฮอ
บรพ่ายค่ายบรเหยน	หักด้วยเกชผลาญ ๖
๑ พลรมคลุมไต้ล้าง	อรินทร์มรดเ้ มากซา
พลกาจกมคัษกร	คินไต้
จำคะโหนกนิกรปร	บักซ์เหล่า เปินแฮ
จอมทัฬกลับทุสไต้	เพียบทั้งเชลยถวาช ๖
๑ เคิกพาดพินาศแพ้	บารมี พระซา
ราบระฮิตระอาหนี	หน่ายสู
เคชานุภาพทวี	วรเกียรติ ไกรเฮอ
เพราะพระเพ็ญพริยักู	ก้อพันเพุสอาม ๖

หม่อมราชวงศ์เบ็ญ

(เจ้าพระยาพระเสด็จ มาลากุล)

รูปที่ ๓๖ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพท้าวเทพสตรีรักษาเมืองกลาง

๑ ยี่หวุ่นแม่ทัพข้าง	ภูกาม
คุมทัพเรือรอนุสยาม	ผ่ายไต้
ตะกั่วทุ่งก็แตกตาม	ตะกั่วป่า เล่านา
เข้าประชิดติดใกล้	รอบล้อมเมืองกลาง ฯ
๑ บุรินทร์สนธิ์พลแล้ว	ไปทัน แทนนอ
ยังชนะรู้หนึ่งอีกภรร	ยศผู้
ไปคิดแก้ชีวัน	ทรายเยียง หลิงแฮ
คุมไพร่ชายหญิงสู้	เกียงแก่นนคร ฯ
๑ รักษาเมืองอยู่ไต้	เดือนปลาย
สดคิดพม่าหมาย	รบร้า
ขัดสนเสบียงวาย	จำเล็ก ทัพแฮ
กลางรอดจากมือข้า	ศึกด้วยสองหญิง ฯ
๑ หลายบุรีบุเรศทั้ง	กรรมกร มีนอ
บอจจะรับราญ	ศึกไต้
กลางมีแต่หญิงหาญ	หากรัก เมืองนา
สู้ศึกกันเมืองไว้	ชอบชัควรรชม ฯ

พระเจ้านั่งยาเธอ พระองค์เจ้าโสมบัณฑิตย์

(กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา)

รูปที่ ๗๗ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพตัดเมืองตานีได้บันใหญ่

๑ บัณฑ์อรุณราชไท	สุรสี หนานาหนา
ประทับพักลงโยธา	สพริบพร้อม
ตำรัสว่าตานี	ทำซัด แขงแฮ
ปวงแขกยังไปน้อม	นบให้หลายเมือง ๗
๑ จำจกยกพยุหจ้วง	โจมประจัญ
เอาเขตรชนขอบขัณฑ์	จุงไต้
กองนำเร่งผาคผัน	พลรบ เร้วแฮ
พระเสด็จทัพหลวงให้	รับเต้าตามหนูน ๗
๑ เพื่อพระบารเมศเจ้า	จอมสยาม
กองนำโรมแขกขาม	ชยาดแกลัว
ที่รบซีพมลายุหลาม	เหล็อรอด หนึนา
ที่ออกอ้อนน้อมแล้ว	ห่อนไต้ลงทัณฑ์ ๗
๑ ตีตานีแตกไต้	บันทอง
สองบอกพิศพียงสยอง	ใหญ่ล้ำ
อีกพัศดุสิ่งของ	สรรพสาส ตรานา
พระเกียรติขจรปกเกล้า	ครอบหล้ามลายู ๗

นายเสถียรรักษา

(พระยามนุสารสาตราบัญชา สิริ)

รูปที่ ๓๘ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพค้ำยพม่าที่ตำบลสามสบ

๑ พระบาทบรมนารถไถ่	ปฐมรัช กาลเอย
สมเด็จพระบรมราชาธิบดี	เสด็จพร้อม
ฝ่ายหลังราชวงศ์	วงศมาตย์ มวญแฮ
ยกพลทัพพม่ารามัญ	ลุด้าวแดนปัจฉิม ๖
๑ ทิศหน้าถึงพม่าตั้ง	สามสบ
กฎประกาศมาตย์ครบ	ทุกตำบล
นายทัพรับเข้ารบ	พม่าต่อ ผจญนอ
ปืนเล็กใหญ่ยิงต้าน	ตอบโต้ไปมา ๖
๑ พลไทยหนุนเนื่องเข้า	ราว
สามทิวาราตรี	ยุทธกลม
ปืนค่ายเยื่อค่ายตี	ค่ายพม่า
แตกพ่ายไทยฆ่าหุ้ม	จับได้เป็นหลาย ๖
๑ อินชชะทราบข่าวเสี้ยน	เสียเซอง
เล็กทัพกลับหนีกระเจอง	จรดค้ำว
พวกไทยไล่ตามเพลอง	เผาจุด ฉางซื่อ
ได้ดาบหอกปืนง้าว	เสร็จสิ้นศึกภูกาม ๖

พระยาราชวรานุกูล

(เจ้าพระยาสุรธรรมราชา เวก บุญยรัตพันธุ์)

รูปที่ ๑๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพตัดค่ายบกภาพมาทเมืองทวาย

๑ พระบาทบรมราชเจ้า	จักรกรี
เสด็จยกพลโยธา	ทัพกล้า
ข้ามเขตรถ่านคีรี	ถึงดิน ทวายแฮ
หวังจักรกุโรมร่า	มานร้ายหายหาญ ฯ
๑ ที่ด่านราญค่ายตง	ตามระยะ ทางนา
ปรับกระบวนพระ	เดชได้
ยาตราทัพตกทุ่งพระ	ค่ายบก กาแฮ
ตงมหนักนเมืองไว้	ต่อต้านทัพไทย ฯ
๑ ทันใจดำรัสให้	รคมกัน
ตั้งใจได้ในวัน	หนึ่ง
ทวยมาตย์รบสาสนับ	นำที่ รบนา
นายทัพขับพล	ช่องให้ราญรณา
๑ ต่างผจญกันเคลื่อนกลุ่ม	กลากลาด
กรต่อกรห่อนชยาต	ต่อได้
ขุนทัพสัปทนดาษ	แดงดิน ทุ่งนา
พม่าพ่ายพอดกโพล์	ตกเพลิงพังหนี ฯ

พระราชนิพนธ์

(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๘๐ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ภาพปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธรบาท

๑	อยุธยาพม่าห้อม จีนพวกสวนพลุกบ เผาเสียซึ่งมณฑล สุแผ่นดินธนสร้าง	หาญรบ อยู่ฤ คิคลัง สถานพุทธ บาทนา ใหม่ไว้ไปตี ฯ
๑	จวบปฐมกระษัตริย์เจ้า ตรัสสั่งปฏิสังขรณ์ ให้กรมพระบวร เกณฑ์เร่งขนของทอง	จอมนคร เทพแฮ อีกครั้ง วังจัก การนอ อิฐไม้ทรายปูน ฯ
๑	บัณฑิตท่านยิ่งควย ทรงแบกลายองศา มีชาหยั่งปลับปลา หลายทอดจากท่าเจ้า	ศรีทธา แรงเอย กลาศเต้า ประทับท่าน วางแฮ สนุกเมื่อถึงเขา ฯ
๑	हार้อยห้าสิบเส้น พระสุ์ทรมานทน ละสุขแลกส่วนผล ยานยวดยศหยุดให้	สุดหน ทางเฮย ทุกขได้ ภาคน้ำ แท้เนอ หากเกือกองบุญ ฯ

หลวงสโมสรรพการ

(พระยาสโมสรรพการ ทัด ศรีสัมพันธ์)

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพทำสังคายนา

๑ จักรกรับริมราชเจ้า	จอมสยาม
ปรารภพระปิฎกสาม	ซึ่งสร้าง
อักษรจะพิบัติความ	กลาศพจน์ พระแฮ
เหตุแต่กรุงเก่าร้าง	ฉบับเผ้าไฟทสลาย ๗
๑ ควรคึกกิจใหญ่ตั้ง	สังคา ยนาเฮย
ให้หลักพุทธศาสนา	ถูกถ้วน
จึงจักนิพพานา	รวมทั้ง ประชุมแฮ
เชอญเหล่าชินบุตรล้วน	รอบรู้สงฆ์ ๗
๑ เสด็จยังสนนิบาตด้วย	พยุหยาต— ราชแฮ
อาราธน์สงฆ์สอบสาสน์	ปิฎกเผ้า
พิมพ์ธรรมพระประกาศ	นิกรเทพ
สรวมสิทธิประสงค์แล้ว	เริ่มตั้งสอบทาน ๗
๑ ห้าเดือนนับแต่ตั้ง	สังคา ยนายแฮ
เสด็จพระราชดำเนินมา	บายเข้า
ปฏิบัติสำสงฆ์สา	รพักกิจ เกอแฮ
ธรรมทุกชั้นธถูกแก้	คติได้ตั้งประสงค์ ๗

พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

รูปที่ ๘๒ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ภาพไฟไหม้อินทราภิเศกมหาปราสาท

๑	ปีพ่นร้อยเศษห้า	สิบเอ็ด รกาแล
	เกิดพิรุณลงเม็ด	พรั่งพร้อม
	อสนีตกมุกต์	ปราสาท
	นามอมรินทร์ภิเศกสร้อย	ศัพทก้องเกิดเพลิง ฯ
๑	กุใหม่มุขคีต่าน	โชนลง
	ลามติดพระปรตองค์	ผ่ายซ้าย
	สนมนาฏราชสุริวงศ์	ต่างวุ่น วายแฮ
	พาพวกระเห็ดผ่าย	ออกพ้นวังสถาน ฯ
๑	ขณะนบรรมราชเจ้า	จักรี กระษัตริย์แฮ
	คำรัสสังเสนี	พรั่งพร้อม
	ให้ยกราชวรอาศน์มี	เสวตรฉัตร กั้นเฮย
	ออกจากที่เพลิงล้อม	รอดพ้นเพลิงกาล ฯ
๑	ท้าวพระวงศ์ใหญ่น้อย	บรรดา มีเฮย
	หลวงพระชนกณา	มาตย์ไท
	อีกสงฆ์ทกวัตมา	ทั่วหมด
	ช่วยค้ำอัคคีไหม้	เหือดสิ้นเพลิงสูญ ฯ

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีสุภโยค
 (กรมหมื่นทิวารวงศ์ประวดี)

รูปที่ ๘๓ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพเจ้าเวียงจันทน์รับอาสาตมืองหลวงพระบาง

๑	ยุคนักปลงเจ้า พระบาทสมเด็จพระ ล้านช้างบอการทุก คำรสตอบไปซ้ำ	จอมอยุท ธิยาเฮย ยอดฟ้า วิตรม ชาวแฮ หักให้หายเหิม ๆ
๑	เวียงจันทน์ทราบแจ้งศก จัดพยทเสรีจยกจร ถึงถับขับพลรอน เจ้าร่วมเคยอริแก่น	อักษร จอกแคว้น เร็วลม เมืองเฮย ขับให้ค้อหาญ ๆ
๑	บรรบกำเข็ดข้อ อุปราชเวียงจันทน์ เพื่อเทศทัพเวียงพัน เมืองแตกจับได้ถ้วน	แขงขัน บับม้วน ฟาดหอน ถอยนา ท้าวเชื้อชายหญิง ๆ
๑	เมืองแสนซึ่งสมครตง ยกกลับโดยวิถี จำเจ้าร่วมชาวมี่ แต่งบอกขุนคุมหุ้ม	รังบุรี แทบคุ่ม โทษส่ง กรุงเฮย อย่าให้หักหนี ๆ

หม่อมเจ้าอลังการ

(พระองค์เจ้า ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรับภ์)

รูปที่ ๘๔ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ภาพทำกระดาษใหญ่บุชากัณฑ์เทศน์มหาชาติ

๑ พระบาทสยามิศรไท้	ปฐมวงศ์
มีราชหฤทัยประสงค	กอบกู้
สิ่งใดที่ควรคง	ตามแบบ บรรพ์แฮ
ทรงไฝ่ฝึกชนรู้	รอบไว้เจียรกาล ฯ
๑ บรรหารเกณฑ์ฝ่ายเบื้อง	พระบรม วงศ์นา
ทั้งนำในอีกสนม	เอกล้วน
ทำกระดาษใหญ่สม	กัณฑ์เทศน์ สงฆ์แฮ
บุชิตมหาชาติถ้วน	สิบทั้งเศษสาม ฯ
๑ สนามนำทิมดาบตั้ง	โรงราย ตลอดจนแฮ
ของประดับประดาขลุ่ยหลาย	หลากล้ำ
เครื่องใช้เครื่องกินมาย	มากสิ่ง นาพ้อ
ต่างแต่งกวดชั้นกำ	เกียงชั้นหนึ่งเสนอ ฯ
๑ พระสนมนามแว่นเจ้า	ของกระดาษ หนึ่งมา
ยอมยกเด็กทาสชาด	ค่าให้
เป็นสิทธิแก่สงฆ์อาจ	อวยส่วน กระดาษเฮย
เป็นแปลกอยู่หนึ่งไว้	อันล้วนราวกัน ฯ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์
 (กรมหมื่นปราบปรบภัย)

รูปที่ ๘๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพหล่อบนนารายณ์สังหาร

๑ ประถมบรมราชเจ้า	จอมกรุง สยามเซย
คำวิหิตรงบารุง	แวนแคว้น
สร้างศาสตรเครื่องผูก	เผด็จศึก ครอบนา
กันภัยจุกคืบแก่น	รัชช้องเคืองเซย ๖
๑ บินใหญ่ตีแขกโต	เป็นศรี เมืองเซย
ชื่อพระยาธานี	ใหญ่ดำ
ยังเคียวเปลี่ยวใบมี	คู่เทียบ เทียมนา
คำรัสให้พลอช่า	เพิ่มชนเป็นสอง ๖
๑ เริ่มหล่อบินใหญ่ครั้ง	คราวปฐม นฤ
เกณฑ์เจดีย์ทองทุกกรม	ไปวัน
ชุมช่างหล่อระดม	สมุห่น
สมโภชมีโชนแท่น	กลาคกลุมกลางแปลง ๖
๑ ฤกษ์รุ่งหล่อแล้วเสร็จ	สมหวัง
บริสุทธิบแตกพัง	รวิราว
นามขนานนารายณ์สัง	หารหัก ศึกแธ
บอกเหตุว่าหาญหัว	คู่เค้านทานี ๖

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

รูปที่ ๘๖ แก่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพอุปราชาภิเศกกรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ

๑ ประโมรราชเจ้า	จอมมกุฎ สยามเอย
ปรากฏนามพระพุทธ	ยอดฟ้า
ปางเมื่อจักจวนสถ	สมัยรัช ท่านแฮ
ทรงห่วงประชารา	บาททรงพระประยูร ฯ
๑ เกรงพุนพิบัติสิ้น	ตโมสร กัณหา
จำจักกันกระลำกร	เหตุไว้
กรมหลวงอิศรสุนทร	เอกอรรค คณัษเ
ควรรับศิริรัชได้	ครอบแก้วสืบสนอง ฯ
๑ การผองอภิเศกแมน	อุปรา ชาเฮย
ภาพพยุหยาตรา	แมน
คือเมื่อเสด็จมา	ทรงสลับ ปรีดนา
คฤคปราสาท	ที่กัณเฑล ฯ
๑ ทลฤกษสงเสร็จขึ้น	ไพศาล
เฝ้าพระบาทมหิบาล	ราชไค
สุวรรณบัณฑิรพระราชทาน	พลางครัส ผากแฮ
พุทธศาสน์ราชฎาให้	ปกเมืองปองถนอม ฯ

พระราชนิพนธ์

(รัชกาลที่ ๕)

รูปที่ ๘๗ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ภาพฉลองพระศรีสากยมุนี นำพระตำหนักน้ำ

๑ จักรกรีปฐุมราชเจ้า	สยามินทร์
เฉลิมรัตน์โกสินทร์	ผ่านฟ้า
พระปราบเหล่าอริินทร์,	เรียบราบ สงบนา
ปวงประชาเย็นเกล้า	เพราะไท้ผดุงผล ฯ
๑ พระกมลปราโมทย์ด้วย	ศรัทธา
ดำริห์จักสร้างอา	วาสไว้
ภายในพระนครา	สันเทพ สถานแฮ
ชูเชิตพุทธศาสน์ให้	รุ่งเร้าเรืองเจริญ ฯ
๑ ให้เชิญพุทธรูปลา	วิไลย ลักษณะนา
ศรีสากยมุนีไซ	ชื่อพร้อม
แต่เมืองศุโขไทย	ล่องลุ กรุงแฮ
สมโภชสามวันก้อง	น่านน้ำเจเนียนวัง ฯ
๑ ตั้งการฉลองเสร็จแล้ว	เชิญปะ ฎิมานา
ขึ้นบกทางระยะ	ท่าช้าง
ที่นั่นเรียกท่าพระ	ตราប់คั นแฮ
ชักพระสู่โรงสร้าง	ใหม่ใกล้พราหมณ์สถาน ฯ
- พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์

รูปที่ ๕๕ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพโสกันต์เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี

๑ ประชุมบรมนาถให้	กรุงเทพฯ
ทรงพระตำริหัดความ	ก่อนนี้
โสกันต์ใหญ่จักรวาม	สุญแบบ บรรพ์เซอ
จึงราชโองการชี้	สั่งให้จักรวาม ๖
๑ ทำเขาไกรลาสพร้อม	สิ่งสรรพ
เครื่องราชพิธีอัน	เลิศล้วน
ทรงฟังสวดสามวัน	แท้เอนก นาทือ
พระฤกษ์โสกันต์ถ้วน	บาททำโมงสาม ๖
๑ เสร็จตรงทรงเครื่องเฝ้า	พระสดี
รับธุระพรศรี	สวัสดิแนว
แท้เวียนรอบคิริ	สามรอบ กลับนา
สมโภชสามทิวาแล้ว	แท้เส้นเกษา ๖
๑ โสกันต์ไกรลาสเจ้า	ฟ้ากุณ ฑลเซอ
สหักศตะเจ็ดสิบจุล	จกอ้าง
ประชุมขัตติยวิบูลย์	แบบเวีย ไร่เซอ
หวังประโยชน์อย่างสร้าง	สืบไว้เฉลิมเวียง ๖

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์

(กรมหมื่นปราบปรบิภย์)

รูปที่ ๘๘ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภาพของเขียงสี่สามก๊ก

๑ เหตุเกิดขบถเมือง	บูรา นำแฮ
ต่างเหล่าราชพงศา	มากม้วย
เชียงสี่ชกัทยา	กันยหนึ่ง
ทงครอบกวัวตัวควย	หลบสทหนกัย ๖
๑ อัครรัชชอนแรมอยู่	ยังเกาะ กระบือแฮ
ชณะพระยาชลเตา	สลักเว้า
แวงไปก็พอเหมาะ	พบพท ชวนแฮ
ยอมตมกัม่งเข้า	ฟังไทไทยสถาน ๖
๑ โดยสารทงพวกพร้อม	สูยธ ยาแฮ
พระบาทบรมนารดพุทธ	ยอกฟ้า
ทรงพระกรุณาอุค	ทนุรบับ เลียงนา
อุปโภคบริโภคผ้า	สนอบบ้านเรือนประทาน ๖
๑ โองการอนุญาตให้	สู่สถาน ท่านแฮ
จักรพรรดิทิมาน	ไผ่เผ้า
ชัคสมารนังอาการ	คามเขียง ญวนเทอญ
เลียงอย่างเกอเลียงเจ้า	ททงเมืองมา ๖

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

รูปที่ ๕๐ แก่นหินพระบาทสมเด็จพระเจ้า

พระพุทธเลิศหล้านภาไลย

ภาพพระราชพิธีลงทรงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑ อธิบายบอกภาพ	แนวความ
อภิเศกเจ้าฟ้าสยาม	มกุฎเจ้า
วางเรื่องวาทุรูปตาม	ตำหรับ เค็มแซ
พระบาทพระจอมเกล้า	แรกไต่ลงทรง ฯ
๑ องค์พระพุทธเลิศหล้านภาไลย	นภา ไลยเซย
ถวัลยราชสีพรพษา	สบถ้วน
ในบิวอกจกัทวา	ศกเริ่ม การนา
เหมือนเมื่อบ็จอล้วน	ไปต้องบรวยาย ฯ
๑ จักขยายจำแนกข้อ	สำคัญ
ก่อนบ็ทราบทั่วกัน	บ็ทบ้อง
เอกอรรคคณยอัน	ประสดี แรกเซย
แมนอุภัยภากพ้อง	พิสุทธิทงสองพงค์ ฯ
๑ ลงทรงอภิเศกแล้ว	คำรง
พระยศเจ้าฟ้ามง	กฎไว้
สืบสันตติวงศ์	กระษัตริย์ สยามเซย
โดยเหตุเนจิงไต่	เสด็จขึ้นถลองถวัลย ฯ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์	
กรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช	

รูปที่ ๕๑ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระมหากษัตริย์ไทย

ภาพทรงพระผนวชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นสามเนตร

๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	ภูมิบาล
ที่ครบสองรัชกาล	อยู่เกล้า
เจ้าฟ้ามกุฎมาน	สร้อยคอ
เจริญพระชนม์ย่างเข้า	เขตรข้างบรรพชา ฯ
๑ ครานันไปรกกษัตริย์	พิธี
เฉลิมพระเกียรติยศทวี	เดชให้
สมโภชเสร็จแล้วมี	การแท้ พระนา
ไตรบาตรทรงครองให้	ศษย์เผือกเชอญ ฯ
๑ ขบวนเค็นเค็นเลียบอ้อม	จังหวัด วังนา
เข้าประคูนามสวัสดิ์	เขตรชน
คลวัดพระศรีรัตน	สาส์กเสร็จ ผนวชเส
วัดมหาธาตุนั้น	ที่โทแรมสถาน ฯ
๑ นำเพ็ญการพรทกตั้ง	ศึกษา
พุทธศาสน์พุทธภา	สิดไว้
สำเนาพระราชา	สงฆ์เรียก นามเส
สัปมาศดั่งแล้วให้	เสกเข้าวังสถาน ฯ

พระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จผนวช ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

รูปที่ ๕๒ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ภาพกัปตันเฮนรีเบอร์นี ทูตอังกฤษเข้าเฝ้า ฯ

๑	หนึ่งหนึ่งแปดเจ็ดใช้	ศกปี รกาเซย
	ผู้ทนต์เบงกอลมี	จิตรเอื้อ
	แต่งทูตชื่อเฮนรี	บาระ นีนอ
	นำอักษรสาสน์เกอ	กิจตั้งไมตรี ฯ
๑	ขอเริ่มสฤษติข้อ	สัญญา
	แต่พระราชอาณา	จักรไท้
	อีกขอบพระคุณวรา	ดิเรกเลิศ ล้นเอย
	โปรดประทานทัพให้	ช่วยล้างภูกาม ฯ
๑	ปางบั้นคิลกเจ้า	ทรงธระ ธิเฮย
	พระบาทสมเด็จพระ	นั่งเกล้า
	ดำรัสสั่งสมุหะ	จักรับ ทูตนา
	กำหนดนัดวันเฝ้า	นบเบองบาทบงส์ ฯ
๑	ถึงวันธราชไท้	ธิบดินทร์ ออกเอย
	พระที่นั่งอมรินทร์	ประทับแล้ว
	ล่ามไทยกับทูตลิน	ลาศนบ ท่านนา
	ทรงตรัสสามนัดแล้ว	คลาศเข้ามณเฑียร ฯ

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ

ร่ายประมุขโคลง

๑ รวบทเบียนทอวสาน	บรรหารเทคุประมวณ
แจ้งจำนวนโคลงบท	ทั้งหมกเก้าสิบสองบาน
โคลงประมาณสามร้อย	กับเศษร้อยเจ็ดสิบหก
บรรยายยกราวเรื่อง	สืบเนื่องในราชพงศ์
กติกเสด็จลงทุกบาน	จึงโองการโปรดเกล้า
ให้พระเจ้าที่นั่งยาเธอ	นามเสนอศรีเสาวภาค์
จางวางกรมพิมพ์การ	ไต่บรรหารพิมพ์กิจ
ลงลิขิตพิมพ์บรรณ	นับถ้วนพันเล่มฉบับ
เพื่อสำหรับพระราชทาน	ในเมรุการครั้งนี้
ไว้เชิดชูชู้ถ้อ	เป็นคู่มือคู่แผนภาพ
ชัชศัทรานเรื่องราว	เก็บยักยาดลนิก
เป็นเครื่องรุกกเครื่องหมาย	รายราชการพิเศษ
จดหมายเหตุเห็นประจักษ์	ควรเป็นหลักเชิดชู
โดยระเบียบแบบนั้	แนะถ้วนทุกสถาน แดนา ฯ
๑ พระบรมบารเมศ์เกอ	ก่อผล
แก้แอกนิกิกรชน	ทั่วหน้า
เพียงพรชชารปรน	ปรีอแผ่น ภพเชย
เย็นอกทกไพรฟ้า	เฟื่องพันฟูใจ ฯ

๑ พระกมลมุงโอบเอื้อ	อนกุล
ทุกท้วงศประยูร	ญาติไท้
ทงข้าธูตทุต	ล่องบาท พระนา
พระประสงคจักไท้	ปลั่งเปลื่องปลอดโยย ๖
๑ กรุงสยามงามพวังพร้อม	โพนบูลย์ ยั้งเฮย
สรรพวิทยาภุต	เพียบท้าว
โทยเคชพระนกุล	กอบเช็ก ชูนา
ทงทหารหาญท้าว	ทักเสียนเค็กกษย์ ๖
๑ บรรดาข้าบาททง	ธรวดี
ควรงอบกัทเวท	ท้อไท้
ทงสวามีภักท	โทยสตัย สนองนา
มอบขีพถวายไว้ไท้	ท้อเบื่องบทมาลย์ ๖

รายแถลงนามผู้แต่งโคลง

๑ คำร่ายรายเชิดชั้	ชุนาม
แห่งท่าคนผู้แก่งตาม	เสด็จไท้
โคลงเรื่องราชพงศ์ความ	บั้นก่อน ทอนนา
เพื่อประทับเมรุใช้	ที่ท้องสนามหลวง ฯ
๑ บรรยายสมญาศ	ผู้ผูกพจน์ครวโลง
โคยเสด็จโคลงพระนิพนธ์	จอมสากดทรงกะ
ตามระชะพงศาวดาร	นับประมวลชติยวงศ์
ยี่สิบสามองค์เส้าราช	จักประกาศพระนามเสนอ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระ	นามอย่างละภาคพันธุ์
รับส่วนบันทรวงแต่ง	แบ่งกักตอนตามเค้า
หนึ่งพระเจ้าราชวรวงศ์	ยศดำรงกรมขุน
ประกาศคุณเควรกาล	บดินทรไพศาลโสภณ
เรียงอนุสนธิ์พจนา	พระเจ้า้องยาติบสีงศ์
ล้วนดำรงยศสถิตย์	กรมหลวงพิชิตปรีชากร
ด่องทางกลอนเอกองค์	กรมหลวงเทววงศัวโรปราการ
ทรงชำนาญอักษรภิก	กรมขุนนริศรานุวัติ
วงศ์ประวัชชติยศ	อีกกำหนดกรมหมื่นสี่
ตำแหน่งที่นามกร	กรมหมื่นอภิศรอุคมเกษ
หนึ่งนิเวศนารักษ	กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

เศโศคมมโหฬาร	กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์	ยุکتิศธรรม์ธีรจ้านง
กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ	ถ່องโคงงกาพย์การโยธา
พระเจ้านั่งยาคงยศ	มีกำหนดคยามเต้า
เป็นพระองค์เจ้าเจ็ดองค์	อนุชพงศนฤบดี
คือเกษมศรีศุกโยก	ทรงอาโภคนิพนธ์จัด
อีกจันทักจุรธาธาร	เชี่ยวชาญชาฎาชำนาญกลอน
วรวรรณากรจิตรกระวี	พระองค์ศรีเสาวภางค์
ชัคเงินทางราชกิจ	โศธเบ็ดเตลิตยอคมยศ
เกียรติปรากฏสบบรรพ์	อีก ไชยันตมงคล
ถ່องทางกลกาพย์ชบวน	นับจ้านวนเจ็ดพระองค์
ยังพระวงศ์ฝ่ายบวร	ไถยนามกรรังสฤยติ
กรมหมื่นสถิตยธำรงสวัสดิ์	ควรเชิดชัคนามเสนอ
อีกพระวงศ์เธอพระองค์เจ้า	นามตามเก้ายศการ
คือขจรจรัสวงศ์	ได้คำรงยศบังคับ
กำกับข้างทั้งผอง	หม่อมเจ้าครองตำแหน่งยศ
โดยกำหนดห้าองค์	เนื่องในวงศฤร
คือประภากรอลังการ	เชือวงศวารสยามินทร์
อีกวัชรินทรภรรยาเจียก	หนึ่งนามเรียกชายคำ
ได้รับทำโคงงคอน	ตามคัคทอนเป็นภาค
บ้างน้อยมากตามควร	จ้านวนราชวงศานุนวงศ์

ยี่สิบสามองค์คดเนา	ยี่สิบบรรดาศักดิ์ค้ำวาง
หม่อมราชวงศ์กสิทอง	หม่อมเบียบองบี้ยคุณ
สำเริงสุนทรวาท	ชั้นเชิงกลอนแปรมปราช
เหล่าข้าล่องบาตสิบสี่นาย	รายสมญาขประกาศ
พระยาราชาวรานุกูล	ตำแหน่งทูลฉลองสาร
ราชการกรมมหาดไทย	ปรีชาโว้วงกลอน
ราชสัมภารากรหนึ่งพระยา	โคยถานาอศนิยม
ที่เจ้ากรมคลังราชการ	ซึกชำนาญเกลากลอน
พระยาศรีสุนทรโวหาร	กำกับการกรมอาลักษณ์
เจนประจักษ์สรวา	พระยาราชโยธามหาดไทย
ฝ่ายกรมในวังบวร	เชิงเกลากลอนสันทัด
เจนฝึกหัดพจนเพียรปรุง	หนึ่งพระมหุงศุลกกฤตย์
เอนกนิตีธำรง	หลวงราชพงศภักดี
รู้วิธีทางกลอน	หลวงสโมสรพลการ
ว่องโวหารแหลมหลัก	หลวงฤทธิจักรกำจร
ล้วนอักษรเชิงชาญ	จำชำนาญหัวค้ำ
อาจหาญหัวชาญสาคร	ขุนโหวทวรกิจ
เชิงชอบชิตวรรณวิจารณ์	ขุนวรการโกศล
ถ่องอุบลแบบไซ	ขุนพิณิจัยกรมท่า
กลั่นกล่าววาที	ขุนภักดีอาสา
กรมโยธาเลือกพอก	หนึ่งอ้างออกสมญา

เสถียรรักษาปลัดวัง	ได้รวมวังสฤทธิพนธ์
นับกำหนดสิบสี่นัย	เรียงนามรายรวมรวบ
นับประจวบบรรจบ	พอดั่วนครบเกณฑ์คง
ราชวงศานุงศ์ยี่สิบห้า	จำนวนเข้าลอบงบาท
เสวกามาตย์สิบสี่	โดยฐานที่กำหนด
รวมทั้งหมกสามสิบเก้า	ครบคามาเค้าคงหมาย
เรียงนามรายเข้าบาท	โดยเสด็จราชนิพนธ์
แบบยุดลอบอกแจ้ง	เกลากลับนสรวกลอนแกลัง
กล่าวไว้บอกเฉลิม	โสทรแล ฯ
๑ โคลงเพิ่มเติมต่อท้าย	คำลิลิต
ประกาศปกาสติ	เสร็จถ้อย
เกียรติยศท่านผู้คิด	โคลงภาค นานา
จงอยู่คู่ขอบว้อย	หมื่นเจ้าพระยาคาด ฯ

พระยาสุรสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)

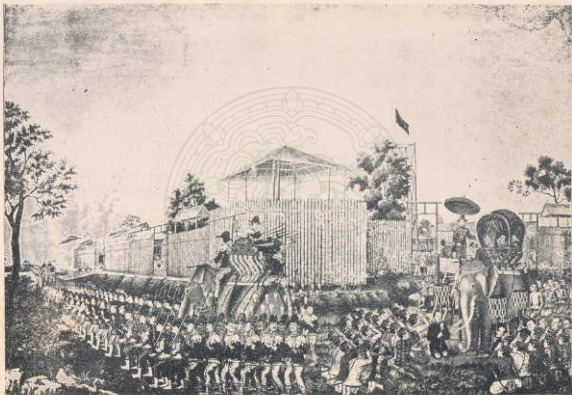
พระอินทราชาชนช้างกับหมื่นนคร พระยาจันตารังสรรค์ (สาย) เขียน

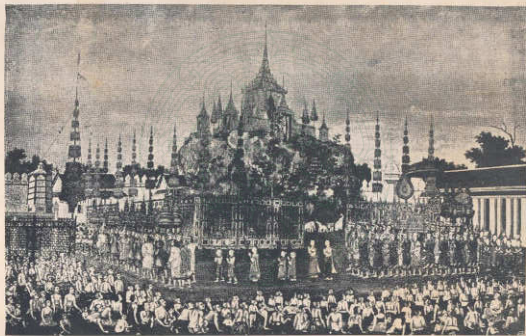
พระสุริโยทัย ขาดคอช้าง สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรฯ ทรงเขียน

สมเด็จพระนเรศวร ทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา หลวงเพ็ชวกรรม (เล็ก) เขียน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จกลับจากเมืองเขมร นายข้า เขียน

เขาไกรลาส โสกันต์ เจ้าเทวฤๅณเขตทิพย์วัด พระวรรณวาทวิจิตร (ทอง) เขียน